

Gabriel Aresti, izena eta izana

Dña. Rakel del Cerro

Irakaslea - Profesora de lengua y literatura

D. Juan Carlos Romera

Muskizko ikastolako irakaslea. Ikastola de Muskiz

Bere lan osoen irakurketa egin ondoren, olerkiak, kazetaritzazkoak, antzerkizkoak, bere garaian kokatzen da eta aldi berean bere unibertso sinbolikoan sakontzen da.

Gabriel Aresti: nombre y memoria

Se realiza una relectura de la obra completa del autor: poética, periodística, teatral para contextualizarla en el tiempo coetaneo como el de su universo simbólico

Gabriel Aresti: name and memory

A new reading is undertaken of the author's complete works - poetic, journalistic, theatrical - in order to situate them in the context of the author's time and in his symbolic universe.

*Baten memoria aldarrikatzeko
bere eginkizunen berri ematea
baino hobeagorik ez dago.*

Egileak.

SARRERA

Ez dago Arestiren nortasuna eta literatur lana deskribatzerik interpretatu gabe. Funtsean azterketa azalekoenak ere interpretapena eskatzen du. Nola bestela? Nola begiratu, ordea? Nora zuzendu gure arreta? Zein datu mota bilatu behar? Zeini garrantzia eman eta zeini kendu? Nolako erlazioak ezarri eta kontzeptu sarea osatu?

Duda barik ideia-gida batzuren beharra dugu, karta baten beharrea gaudela Arestiren unibertsoaren barna nabigatzeko. Beraz, lauzpabost ideien laguntzez idazlearen errealitatea, kanpoko nahiz barrukoa, estrukturatu dugu. Ideia-gida hauek hipotesien eran gidatu gaituzte.

Jakina da, berriz, interpretapen bakarra ez dagoela. Agian, guk saiakera honetan zenbaitetan huts egin dugu, bestetan oker eta baliteke behin baino gehiagotan txuria ikutu izana. Behintzat esperantza ez dugu galdu nahi.

Hala eta guztiz ere, material hau eztabaidarako gaia izan daiteke. Arestik ideien dialektika gogokoa zuen eta eztabaidarako beti prest egoten zen. Berak euskal kulturari kritikotasuna eta arrazionalismo modernoa erantsi nahi izan zizkion, Descartesek erabilitako “duda metodica”ren bideak emankorrak zirelakoan. Honi dagokionez, Oteizak dioen bezala: *La aventura puede ser loca, pero el aventurero tiene que estar cuerdo*. Horrexegatik Arestik ez du autoritatean oinarritu pentsamendua aintzat hartzen. Argudioak tradizioan ongi susturiturik izan arren, ez ditu baliozkotzat hartuko. Errealitatea ere eraiki egiten den kontua dela ongi asko daki, hau da, ikuskera bat, interpretapen bat baino ez dela. Eric Hobsbawm-ek duen ikuspegiaz memoria erlatibizatzen eta etorkizunaz kexkatzen aurrera egingo du, iraganaren grabitate indarra leunduz.

Gabriel bera da idatzi duen oroaren ardatza, Aresti Segurola, *ni...* Eta egia esan, pertsona bat hiltzen denean berarekin batera goraintzi-unibertso oso bat galtzen dela. Bera berrogeitabi urte besterik ez zituela hil zen, baina idazleen mirariak hain dira handiak! Azken arnasa eta gero beren unibertsoaren aztarnak idatzian irauten du. Gu arkeologoen antzera zatiak biltzen, osatzen eta interpretatzen saiatu gara, Gabrielen kosmosak zutik iraun dezan. Bilaketa horren fruitua saiakera honetan zehar azaltzen ahalegindu gara beti semantikaren eremu labankorrean. Ez ditugu, ordea, literatur genero moten arabera aritu. Azaleko uretan behera eginez hondoa bilatu dugu, altxorra itsas sako-neko hondarrean aurkitzen delako ustean.

Usteak ustelak, hala ere, erabakien erantzunkizuna gurea da eta ezadostasunaren eskubidea, zurea, irakurle. Gure motibazioa jakinmina eta interesa izan dira. Gure ustez poeta baino eskuzabalagorik ez da munduan. Zer eskeini daiteke barneko mundua baino garrantzitsuagoa? Gabrielelek hogeit urte emankorretan zehar literatur lan ugari argitaratu zuen, askatasunerako arma, deia eta bidea zabalduz. Literatura komunikagaia bilakatuz bere ametsa gauzatu zuen. Euskal Kultura loak hartuari, esnatze bizia ekarri zion eta. Euskal poesiaren bihotz parnasianoaren lekuan bihotz gazte eta beroa ezarri zuen. Ortodoxiaren paradisu arkaikoa, Oteiza, Krutwig eta Miranderekin batera indarez astindu zuen.

Euskal kultura gaurkotzeko lanari esker Gabriel Aresti, oraindik ere, gure artean da, bere odol gorriak isurian eten ez baitu.

1. ARESTI AHOTS ZAHARRA, AHOTS BERRIA

1.1. Klasikoen argiak modernitatearen bidean

*Itzala eman nabi duenak
Argia hartu behar du.*

Literatura adiera askotako kontzeptua den aldetik, bat baino gehiago aldiberean nahasten dira eta sarritan literatura identitatearen erreferentzia izaten da.

Beharbada, Aresti klasikoa dugun edo iraultzailea ez da auzirik kezkagariena. Interesgarria suerta liteke, ordea, euskal literaturan aurkitutako bideek, erreferentziek, eraginek eta isladek noraino eragin zuten bere idazlana. Badira sormen lanetan unibertso zabala, nolabait, idazlearen mundu zatiak errotzen dituen, gehienbat irakurgaien orrien bidez hedatuak. Unibertso hau, Gabrielen ustez, eremu mugagabea da, adar anitzetako zuhaitzaren antzera, zeharka meharka doan kontzepzio oroa, genero ohizkoetan erreparatu gabe.

Entiendo aquí por literatura un más amplio campo que lo que normalmente se entiende, de cultivo del arte de la palabra. Cuando a lo largo de mis presentes palabras hable de literatura, me refiero a su sentido estricto de palabra escrita, de palabra en letras, de literatura. Por lo tanto, tiene tanta importancia para el caso la canción de Mila de Lastur como la traducción de la Biblia hugonote por Joane Etxeberri, o Biltzar de Lapurdi como las proclamas de los alcaldes bajo-navarros durante la Revolución Francesa, como el quehacer cotidiano de los bertsolaris, como la grandiosa obra poética de Xabier Lizardi.

Gabriel Arestiren mundu-ikuskera euskal literaturaren tradizioan sustraiturik dagoen heinean, bide berri-berrien urratzaile aparta dugu.

Egia esan, idazle baten lana iturri askotako edari nahastua bezala uler daiteke eta nahastearen osagaiak batzutan iraunkorrak badira ere, beste askotan aldakorak.

Kreatibotasuna ez da inoiz guztiz berria, ur zahar eta garbiekin eraturako korrante berria baizik. Indar berriak astindutako zikloaren ur zaharra berri ageri nahi zaigu eta, neurri handi batean, hala da. Arestik euskal literatura klasikoa iturrizat dauka, baina bere idatzietan haize barria gogoz putz egiten duen ezkerro, usadio zaharren aurkako enbata ikusi nahi izan da eta gu ez gatoz bat interpretapen muturreko honekin.

Literatura eboluzionagarria da. Bidean zeharka meharka doa eta bihurgunetan gauzatu omen da. Azken batez literaturaren aberastasuna ez datza linealtasunean, galderak egiteko gaitasunean baino. Eta hona hemen idazle modernoaren ezaugarriarik aipagarriena, izakera intelektuala, alegia. Idazlea ez da edertzailea soilik, kulturgilea baizik. Honetan Aresti lehen euskal idazle modernoa dugu, J. Joyce, Hemingway, Eliot, Brecht, Blas de Otero, Oteiza eta Krutwig parean.

Inongo dudarik gabe, aurreko baieztapenez ez dugu ahalmen intelektualik kendu nahi tradizio zaharreko idazleei. Jakina, Bécquer, Txomin Agirre edo Loramendi baten maila txikia ez zela, baina ezberdintasuna lanaren proiektzioan datza batipat, hots, literaturari ematen zaion orientapenean. Hitzen lilura baztertu nahi izan ez arren, helburu estetikoaz at ere zer landu badela onartzen eta eremu zabal aurkitu berri hau jorratzen saiatuko dira idazle kontemporaneoek. Eremu berri honetan galderak egiten ditu idazleak, bilaketan ari den pertsona gisa ulertzen da sortzailea. Galdera etorkizuna argitzeko bidaiairenen hasiera izaten da. Galderen eremu filosofikoa “erantzunen literatura” ohizkoari aurrez aurre jarriko zaio, letreen mugimendu eta bizitasunez gizaki eta gizartearen azken hezuramietaraino iritsi nahian.

Eremu mugagabe eta ireki honetan urak nahasiak dira oro. Idazle handien antzera iragana, oraina eta geroa gogoz uztartu nahi ditu Gabrieleek. Tradizio klasikoa eta berrikuntzaren artean izandako aurkotasuna hautsi nahi izan zuen eta horretarako mintzoari lotura sinesgarria erantsi zion.

Baina zeri deitu dakioke klasikoa? Juan Ramón Jiménezek horrela dio:

El perdurable error en la aplicación de la palabra “clasicismo” procede, creo yo, de que se quiere definir con ella como “condición” lo que es sólo “resultado” de tomar como “sustantivo” una virtud “adjetiva”.

Honekin hautsi genezake “klasikoa”ren adiera kronologikoa, hau da, ez da klasikoa zaharra den guztia; esate baterako *Mugaldeko berrian eginikako tobera* antzezlan Erdi Aroan indarrean egon ziren xaribarien antzera eratuta dago baina errekurtsio erretolikoa baino ez da. Tobera ez da klasikoa, Arestiren antzezlan guztiak bezela kutsu berri eta transgresorea dauka. Euskeraz antzerkigile unibertsalak isladatu nahi izan zuen: Ugo Bettiren *Delito all’isola delle capre* (*Abuntz-berriko bide-gabea* euskaraturik) eta Ramón del Valle-Inclánen *Divinas palabras* (*Jainkoaren hitzak*) ere bai. Era berean, XVIII. mendeko antzerkia berreskuratu zuen. Erro klasikoak alboan utzi gabe, teatroaren bidez euskal kultura berriztatu nahi du.

Metodoak eta teatroa egiteko bideak eta moduak asko aldatu dira azken urte hauetan. Modu berri hoiak ikasi behar ditugu.

Pirandello, Williams, Miller, Brecht, Becket, Ionesco... askoren artean Arestiren ikusmiran dira. Altzaga eta Soroa utzi beharra azpimarratuz, estruktura eta batez ere kontzeptu berri batez eratzen ditu bere antzezlanak: *Eta gure heriotzeko orduan, Justizia txistulari...* Gehienetan antzerki talde gazteen esku aditzera emango dira. Honi buruz Eneko Olasagastik Aresti azken antzerkigilela dela dio.

Harrigarria da oso Ionescoren teatroa miresten duen neurrian, *Gabonetako Ikuskizunak*, Pedro Inazio Barrutiaren eskuizkribua, nola estimatzen duen. Erljio-antzerki hau suspertu zuena bera izan zen.

Arestiren galaxia anitz konplexua da, bertan Txirrita, Oskorri, Etxepare, Ibarrola, Arregi, Baudelaire, Cervantes, Castelao, Barandiarán, eta Brecht bezelako autore ezberdinak sartzen dira eta.

Unibertso hau aztertzea liluragarria izan dela aitortu behar dugu eta hauxe da Arestiren garrantziaz ohartarazi gaituena: Euskal mundua, Europa, Galizia, Katalunia, Amerikako, klasikoak eta modernoak, antzerki idazleak, nobelariak, poetak, pentsalariak, sortzaileak, itzultzaileak, hizlariak...

Desorden ordenatu honetan eratu zen unibertso arestiarra, zatiz zati: simbolismoaren deia (Baudelaire, Verlaine, Valéry, Rimbaud); J. Ramón Jiménez modernismoa lehen, intimismoa gero; Neruda eta Vallejo, Atlantikoaren beste aldetik; Etxepare, Axular, Barrutia, Lizardi, Mirande; Castelao, S. Espriu, Eliot, Joyce, Shakespeare, Cervantes, Boccaccio, Valle Inclán, Sartre, León Felipe, Blas de Otero, Angela Figueras Aymeritz, Gabriel Celaya, Oteiza, Miguel Hernández, Lorca. Goethe, G. Mistral, Michelena, Juan San Martín, Xabier Kintana, Barandiarán...

Zein da ba unibertso horren orekatzailea edo zentzu-emalea? Zabaltasuna, hain zuzen ere. Aresti literaturaren bidez pentsalari kritiko gisa azaltzen zaigu betaurrean. Brechten antzera erreferentzia intelektuala bilakatu da. Ez da poeta bat eta kitto. Bere emaitza ez da lan bakar batean edo ekoizpen soil batean isladatzen. Gure ustez Gabrielelek utzi diguna lan literario findu batena baino gehiago da, unibertso berezi bat, konplexua eta oso kontzeptuala, eta honi heltzeko beren izkribuak oro harturik aztertu beharra da. Gu unibertso honek bere emankortasuna eta kritikotasunagatik hunkitu gaitu. Osotasun hau seguru asko ez da perfektoa, baina ez da inondik inora longa noite de pedra bat (Celso Emilio Ferreiroren poema liburuaren izenburua erabiliz), larriki zauritutako Euskal Herriko alor kreatzailean unibertso argia baizik.

*Pentsatzen dut nire izena
nire izana dela
eta ez naizela ezer ezpada
nire izena.*

Hau da modernitatearen heldutasunaren froga, literatura munduaren islada. Interpretapenerako tresna ezezik, munduaren izana sortzeko proposamena ere bilakatzen denean, euskal letreen haurtzarora bukatutzat eman dezakegu.

Arestik lortu egin zuen. Zer utzi zigun? Bere izena, hau da, bere izana, bere unibertsoa, behin eta berriro interpreta dezagun.

1.2. Biblia: Mitologia iturria

*A la lenta caída de
la tarde
amar la vida
largamente es todo
el oficio del hombre
que respira.
Alzar la mano y
detener el cielo.
Destino de la luz
nunca te acabes.*

(Luis Ferrá).

1999ko urrian Gabriel Arestiri buruzko symposium-ean, Bilboko Bidebarrieta Kulturgunean, Bernardo Atxagak Arestiren funtsezko iturria Biblia zela azpimarratu zuen, batez ere profetek izan zuten joera salatzailea.

Aresti Bibliaren indar dramatikoak erakarriko du, baliabide estetiko gisa erabiliko du behin eta berriro. Ez dago dudarik kultura biblikoa menperatzen duela, ezohizko kontua fedegabeko batentzat.

Badirudi Testamentu Zaharreko zenbait pasartek arima barreneko ekaitzak adierazteko irudi aproposak eskeintzen dizkiotela poetari. Bertatik metafora ederrak ateratzen ditu, interes literarioa darion iturri agortezina.

Bibliarako hurbiltze honek efektu berezia sortarazten du. Literatur iturriei, mendikoei legez, mendi zuloen arabera ur ezberdina darie. Horrela gertatzen da irudi literarioen hornitzaileekin, modu batez ala bestez, pentsamendu analogikoa janzten dutenean.

Oso ezberdina da Danteren ikuspegi biblikoa, Jon Miranderen jarrera erasotzailea, Lizardiren ezintasun liriko erlijiozua edo Arestiren hornidura estetiko.

Ikus dezagun aipatutako maisuen jokabidea. Dante, Mirande, Lizardi eta Aresti ados daude gauza batean: errealitate bat adierazi nahi dute, errealitate enpiriko, espiritual edo fikziozkoa. Idazleek mezua dakarte. Hau barik literatura ez dago. Baina errealitatea irudizko adiera batera igaroaraziko da, analogian oinarritua. Horrela sortutako baliabideari “metaphora” deitu zitzaion aintzinako Grezian. Figura literario honen indarra gradu ezberdinetan agertu ahal

bada ere, idazlan poetikoaren irudimenaren neurria ematen du beti. Irudien muinak tradizionalak izan daitezke edo, aitzitik, zeharo modernoak. Goian aipaturiko lau egileek Bibliaren mundu sinbolikoa era ikaragarri ezberdinez erabiliko dute beren poesiagintzan, nor bere mundu ikuskerak gidaturiko lanketa literarioa dela medio.

Biblia, berez, iruditeri izugarri aberatsa duen testu multzoa da, interpreta-pen anitzen abiapuntua eta estetika askoren arartekoa.

Danteren *La divina comedia*n geroago indartuko zen humanismoaren isla-dak ere ez dira falta. Franco Ferruccio idatzi berri duen *Las dos manos de Dios* deritzan liburuan, Danteren ausardiaz mintzatzen da. Alighierik Inpernurako bidaia zirrargarria Virgilio, poeta paganoaren esku, eratzen du. Zerura bisitatzen duenean, Jaingoikoaren aurrean aurkeztuta, hilkor baten testigantza paregabea eskeintzen digu poeta italiarrak. Honela jokatu, Erdi Aroko laino guztien gainetik dogmaren ortodoxia hankaz gora jarriko du eta poema sakro ospetsua pagano bihurtuko. Bertan Ferruccio jainko bakar batengan sinesturiko monoteismoarekin batera politeismoaren aniztasuna ageri nahi du, honetarako hitz bat sortuz: monopoliteismoa.

Bestelako izango da Miranderen jokabidea. Hala ere, hemen nagusitu nahi duguna zera da: nola literatur iturri berberak hain fruitu ezberdinak heldu ditzakeen.

Jon Miranderen barneko ekaitzak Jainkoaren bilaketa eten egin eta mitologia paganoaz ordezkatu du kristautasuna. Antiklerikala eta euskaldunfedunaren kontrakoa euskal prototeologia bilatu du. Miranderen energia poetikoa euskal paganismoaren mitoen irudietan oinarritzen da, biblikoak bezain irudimentsuak baina moralitate kutsu barik, antza. Natura gizatiarra mundu teluriko jaioberriaz jabetzen da, estetika poetiko berri-berria erakutsiz.

Lizardiren indar poetikoa, ordea, estetika findu batean datza. Edertasun sortzailea, lirismoa, barnekotasuna eta gozotasunaren bitartez heltzen die sentimendu eta emozioari. Erljioan oinarritu zituen bertsoerik onenetarikoak eta beste poetek ahultzat jotako irudiak Lizardiren berban garden, ozen eta berri agertzen zaizkigu.

Arestiren ardurak, berriz, beste norabide bat hartuko du. Nahiz eta *Maldan beheran* Nietzscheren estetika irrazionala, kristautasunaren arbuioa eta genesis pagano baten sortzaile azaldu, geroxeago hartutako bidean kultura biblikoan oinarritutako irudien indar sinbolikoak irauten du: inpernua, gurutzeta, zerua, Jauna, fariseoak, doktrina santua, Jainkoa, karidatea, Jesukristo, lurra, fedea, Kanako eztaiak eta abar luzea.

Aresti teokraziaren arerioa izanik, iturri sakroetara hurbiltzen da maiz. Erljioen dogmak arbuizatzen dituen arren, bere jarrera existentziala sarritan erlijio biblikoarena bezain dramatiko, trajikoa suertatzen da. Ez da somatu ere egi-ten ikuspegi epikureoa, hau da *Jainkoak baldin badira ez dira gutaz ardu-*

ratzen. Mingarri suertatzen zaion bizitza tonu bibliko eta profetikoz bustitzen du: *Neure dolorea / bularrean lezean / isilduko banu...* Badirudi Biblia osatu zuten liburugileen ispiritu berberak argitzen duela bere mintzoa.

Teokrazia irakasgai morala arestiarra ezabaturik, dogmatismoa eta fedea albo batera utzirik, biblia-literarioa kanpo eta barneko munduaren ezinegona adierazteko berebiziko baliabidea suertatzen zaio.

Arestik euskaldun fededuna ez den arren Elizari loturiko zenbait lagunekin harreman onak izan zituen, Martin Arrizubieta, kasu, klerigo kulto, jankintsu, abertzale eta marxismoaz arduratua.

Urte batzuk beranduago Arantzazuko fraileengandik oso hurbil bizi da. Angel Zelaietaren hitzei jarraituz:

(...) bereziki Enbeita frantziskotarrarekin harreman minak dauzka: behar bada gebiago arduratu zen Asisko Frantziskoren ideiekin, gai erlijioso hutsez baino.

Egia da Gabriel Arestiren profetismo biblikoa gizatiar bihurtzen dela eten-gabe. Bere kexka gizakia da, ez hezur haragizko gizaki soila, arima, ideia eta nahiak, kexka esistentziala eta soziala dituen izakia baizik, profetismoa eta tremendismoaren lurraldean jorratutako adierazpide humanoa. Bera izan zen, hain zuzen, azterketa sakona egin eta euskaraz ezagutzen den lehen antzerki dramatikoaren literatur balioaz ohartu zen lehena, erlijio-antzerkia, alegia.

Baina erlijioaren alde gizatiarrari begiratzen dio interesaz. Barrutiaren *Gabonetako Ikuskizunak* antzerkian *San Josepek bere biziko indarra dauka, ezta kristau bagiografiazko karakterologia guztian agertuten dan bigarren planoko personajea*. Barrutiak *Pater familias* bezala agertarazten du Josuren aita. Itun Berriak Zaharraren tentsio trajikoa mezu goxo bilakatzen bada ere, Barrutiaren kontakizunetan are hurbilagoa.

1.3. Literaturaren ikuspegi iraultzailea

El arte suele transcurrir con un siglo de adelanto.

Literatura osagaiz osagai aztertu ahal da, adibidez, gaiari begira edo senti-beratasuna, estetika edo hizkuntzari dagokionean. Dena batera harturik ikuspegi orokorra eskaintzen digute. Multzo honi literaturari eransten zaion funtzioa gehitzen badiogu, literatur kosmosera iristeko bidea errazten da.

Literatur ikuspegia denbora historikoak ezezik, kulturaren erroek ere bizi-ki eragin dute, jakina, idazlearen nortasunari lotua. Literatur mugimenduek letreen ozeanoko korronteak balira bezala, idazlearen ontzia, ezker eta eskuin, aurrera eta atzera, astintzen dute. Hala eta guztiz ere, korronte berbereko norabidean izan arren txalupa bakoitza errez isolatu ahal da, bakandu, bereiztu. Eta honela ikuspegi pertsonalak eratuz doaz. Noski, ur haundietan noraezean dabilena edo hondoa jo duen naufragoa ere ez dira falta.

Aresti, ordea, lehen begirada batean honelako galdu zoriabiaturen bat iruditu arren, nabigazio-karta batek gidatua dela somatzen da bigarrenenez so eginenez gero. Koordenatu geografikoak untzien kokapena jakiteko baliogarriak suertatzen zaizkigun legez, sortzailearen norabide artistikoa ere iker daiteke.

Gure poeta, dudarik gabe tradizio batean hazi zen. Literatur mundura jaitzen den orok ezinbestean aurrekoen herendentzia darama. Aresti gazte-gaztetandik letrak leitu eta izkiriatu zituen. Anjel Zelaietak, Gabrielen lagunak, honela dio:

Arestiren ikaste iturria irakurketa izan zen. Gabrielekek sendo irakurten zuen. Axular, kasurako, oso-osorik kopiatu zuen eskuz. Geuk ere ikusi izan dugu Arestiren liburutegian Altuberen Erderismos oso-osoak kopiaturik.

Irakurketa askotako gizona dugu. Euskal Herritik kanpo moldatzen ari den literatura garaikidearen irakurle amorratua. Irakur kontuetan nekaezina, euskal klasikoak irakurtzeaz gain, espainiar, italiar eta klasiko ingelesak ezagutu ere egin zituen: Dante, Boccaccio, Shakespeare, Cervantes... Autodidakta eta humanista dugu aldi berean eta nonbait aipatu dugun bezala, lehen euskaldun idazle modernoa, moderno eta mendebaldeko literaturaren partaidea.

Ez da uko behar Euzko Oleriti egunek izan zuten garrantzia eta ospea gerraurreko euskal literaturan. Euskal poesia mundu-orduan jartzen bertan hasi zen eta moldez batez ere. Beraietan plazaratu ziren hurrenez hurren poeta berriak, guduak hankaz gora jarri arte. Olerki pizkundea edo Poesiaren Urre-Aroa esan zaion mugimendu emankor honen partaideen artean Lizardi, Lauxeta, Orixe, Loidi, Loramendi, Tapia-Perurena, I. Lekuona, Jakakortajarena, I. Enbeita, K. Jauregi, X. Lazkoz, P. Etxeberria eta Jokin Zaitegi aurkitu ahal ditugu.

Aitortu beharra da olerkari fin guzti hauen agerpenak nolabaiteko berrikuntza ekarri ziola gure poesiari, ordura arte motel samar ibilitako honi indar berria emanez. Parnasianismo eta sinbolismo frantsesaren urek gure irudi literarioak ziprztinduko dituzte lehendabiziz. Honela, Baudelaire, Verlaine, Sully Prudhomeren bertso harrigarrien islada heldu zen guregana.

Estetika aldetik ere goreneko neurtitzak lortu ziren, Loramendi, Lizardi eta Lauaxetaren poema goxo, mee eta atseginak irakurtzeko parada izan duenak baieztatu dezakeen bezala. Lehen Aresti euskal parnasianismo honen zalea agertuko da, garaian garaiko eta tokian tokiko ezberdintasunak eginez. Anjel Zelaietak, 1986ko Arestiri omenaldian honako hau dio:

1953an Gabriel ezagun samarra da euskaltzaleen artean. Urte honen azaroan Orixe etorten da atzerritik. Hain zuzen ere, Santurtzira ailegatuko da, barkuz. Hiru gizon aterako zaizkio bortura, ongi etorria egitera: Labaien, 56 urteko orduan, Irigoien (26 urteko) eta Gabriel, gazteena, 21 urteko.

Baina olerki guduen bidez zenbait berriztapen iristen badira ere, Urre-Aroa tradizio luze baten kimua baino ez da, duda barik, zuhaitz zaharraren kimarik berriena, loretsuena, simurrena, baina Lore Jokoen azken antsia. Agian, pentsa daiteke Abbadie eta Aitzolen lan ugalkorra hutsaren hurrengoan geratzen dela edo Arrese, Oxalde edo Loramendiren fruituak ez ditugula estimatzen. Ez, hau uste duena oker dabil, orain ikusiko duen bezala.

“Euskaltzaleak” bazkunak 1930ean, urte oro olerti batzaldia egitea erabakitzen duenean, elerti-pizkunde handiaren eragile bihurtu zen. Euskal poesia gaurkotzeko ahaleginetan ez zuen, ordea, tradizio dezimononikoarekin hautsi, horrexegatik Mirande edo Aresti agertu arte ez da poesia berriaz mintzatzerik. Azken finean gure uste apalean, jakina, bi poeta hauek poesia ezezik, literatura ororen funtzioa ere, bapo astindu zuten. Filosofia aldaketa izugarria gertatu zen Mirande eta Arestiren ikuspegiaz, Olerkariengan oraindik somatzen ez zena. Euskal Bestetako Olerki-guduen garrantzirik ohoretsuen eta duinena errepublika garaian lortzen den arren, gure ustez zama arkaikoa zeraman. Hona hemen gure argudioak:

1. Olerkigintza hizkuntza apaindu eta aberasteko eragile gisa ulertzen da. Aitzolek berak 1930ko eusko olerkiak deritzanen hitz aurrean, argi eta garbi adierazten du nahia:

Oraingoan euskaldunak gure izkera apaindu eta aberastu bearean gera... Ortarako biderik egokiena ordea, olerti gaiari eragitea zaigu.

Hizkuntza berriro ere herriaren arima gisa harturik dago. Azken batez, erromantizismo kutsua dario. Euskera zaindu beharra da eta honetarako zer hobe eusko-elertia baino? Azken hau laudagarria bada ere, kontzepzioa oro zaharkitua da, Arestiren ustez erreakzionarioa ere bai.

Y cuando terminan las guerras carlistas sucede lo que se ha venido a llamar la Berpizkunde vasca, el renacimiento, que indudablemente no lo es tal. La Berpizkunde tiene unos prolegómenos y unos epígonos. Los prolegómenos fueron los llamados euskalerrriakos: López-Alen, Artzak, Serafín Baroja, Manterola, Igancio Arana, etc. Llega a su punto máximo con Lizardi, Orixe, Lauaxeta, Jauregi, Sagartzazu, Loramendi. Y tiene sus epígonos, que aún entre nosotros están: Zaitegi, Onandia, Erkiaga, Bordari, etc. La Berpizkunde se distingue por su reaccionarismo, es el trasunto lógico de la época en que vivió y de la sociedad que la dio luz. Es una literatura idealista, sin ningún interés social, que no trata ni toca de cerca los problemas del hombre de la calle; naturalmente no encuentra eco en el pueblo. Los libros no se venden, los lectores son escasísimos. Además, quitando acaso la honrosísima y meritosísima excepción de Lizardi, la calidad literaria es muy escasa. Lauaxeta y Jauregi apenas soportan una crítica seria y lo demás es de nulo valor literario. Sólo hay una que lucha por mantenerse dentro de la auténtica mentalidad vasca. Todo lo demás es mistificado, inauténtico y falso,

como la sociedad en la que viveron. Solamente Orixe batalló por identificarse con la raíz del pueblo.

2. Idazlea euskal tradizioaren eratzaille moduan ulertzen da eta aspektu kritiko guztiak ezabaturik geratzen dira. Olerkaria trobadorea, rapsoda, koplaria eta bertsolariaren parean jartzen da, ez da ordea, intelektualtzat hartzen, izkera-langileak dira, edertasun iturri agortezinak, eusko olerria lilituko dutenak.

Aresti, aldiz, Karmelo Landaren hitzetan:

Uste dut Aresti ez zela izan idazle bat, guk kontzeptu honi emoten diogun kargarekin behintzat. Aresti askoz gehiago izan zen kultur gile bat, ez zen politikoa izan baina bai ideologia asko egin zuen eta bere jarrera ideologikoa defendatu egin zituen bildurrik gabe, argi eta garbi biz eginez.

Poeta da gizon egia maitatzen duena, egia hori hitzaren medioz esplikatzeko eta kontatzen duena.

Arestirengan idazlearen dimentsioak Mendebal Europa hazten ari diren sortzaile eta pentsalariaren paperra hartzen du, Jorge Oteiza edo Agustín Ibarrolaren kasuan bezalaxe, hau da, artearen kontzeptzio sakonagoa.

Niretzat poeta da ideien asmatzailea edo, hobeki esanik, sentimendueen asmatzailea.

3. Olerkariak garbizaleak dira. Garbizaletasuna mugimendu antizlasizistatzat har daiteke, gutiz erromantikoa. Historizista den aldetik historian aurkitu nahi du izaeraren zentzua baina, kuriozkoa da, begirada luze horretan bere interpretapena oztokatzen duten elementuak bazter egiten ditu, baita ahantzi ere. Testigantza historikoen ezean, asmazioei ekin omen die, mitoak sortuz.

Garbizaleek beraz, euskararen moldaeran, erromanizazioaren eragina ahazturik Baskoien Aldi Ilunean identitate eta jatorriaren sorlekua bilatu egiten dute, hots, ustezko inoren eraginik gabeko aldia. Baina Arestik ongi dioenez:

Como si los vascos antiguos, anteriores al latín, no hubieran recibido influencias de otros pueblos, como si en su origen, por arte de magia o concesión divina los pueblos hubieran sido creados de la nada, puros y diferenciados.

Kontzeptzio hartatik euskal garbizaletasuna jaio zen eta bertatik edan du euskal integritasoa.

Arestiren iturri linguistikoa klasikoa da. Lapurtera klasiko erabiliz garbizale proposamenei aurre egingo die artifizialkeria gaitzetsiz. Gure poetaren ustez garbizaletasuna sasi populista zen eta hartutako norabidea joera literario garai-kideari dagokiona izango zen.

Gure ustez, Euskal Herrian garatu gabeko pentsamendua da hau, hots, hizkuntz ereduak horretan izkribitu diren idazleen ekoizpenean bilatu behar da. Hala egin dute inguruko literaturrek. Guk, ordea, artzain, baserritar eta bestelako herri ahozko ekoizpenetan bilatu dugu eredu eta adibidea. Frantziako literaturak Molièrengana begiratzen bazuen eta gaztelaniazkoak Cervantes, Tirso, Lope edo Calderón bazituen maisu, Euskal garbizaleek Arkadia galduan jartzen zuten arreta.

Hona hemen Aresti eta Krutwigen ikuspegi kulta, euskara etorkizuneko bidean jarriko zuena.

4. Arau literarioei begira ere, nahiz eta olerti-pizkondeak literatur sormena bultzatu, modernitatearen jantzia ez zuen behin ere erantsi. Urre eta zilarrez garatutako olerkien dizdiraz janzkera berri-berria kanporatu zuen, baina ohizko gai eta kexkei lotua, nekazal munduan sustraitua. Aresti eta Miranderen ondoreza existentzial, kaletarra eta soziala begirada tremendista eta joera metafisikoa urrutian kokatzen da. Hogeigarren mendearen gizarte astinketatik at, gizasemeen sufrimenduaz jakinean egon nahi ez zuen olerkigintza parnasotarra:

Eta poetak modu eta modari alde eta ibes egiten dienean, denbora alde batera bertan uzten duenean, orduan lortzen da betiko poesia.

Beraz, badugu olerki su dizdira koloretsuak, lehen Ruben Dario gogorazten digutena, olerkigintza ezherrikoa, zeharo itxia eta ikuspegi erromantikoa-ren zama daramana. Olertia bada Abbadie, olertia bada *Garoa*, olertia bada Altzol, Arana ta Sabin, Bécquer eta Bilintx, Lauxeta eta Zaitegi, parnasianismo ikuspegi garbizale berrian, aberri eta lege zaharraren arimaz. Honi dagokionez, Arestik dio:

Bilintxek Bécquer ematen zuen euskeraz, Bécquer baino poetagoa da. Rosalía de Castrok gure Trueba hartzen zuen ejemplutzat. Nik uste det artistaren aurreneko obligazioa lehenengo bide zaharrak hobetu, eta bide berriak bilatu. Bestela artistaren inspirazio modu ezagunetan itoko da.

Ikusten denez, gure poeta guztiz bestelakoa da, berarentzat zeruen urdintasuna / harriz dago egina:

*Euskalduna fededuna,
baina goiko zerutik
eztu inork eskribitu.
Hau diot zutik.*

2. ARESTIREN MUNDU IKUSKERA: SINBOLO ETA IRUDIEN EREMUA

2.1. Genesis paganoa

Arestiren idazlanetan, sinbologiak eragindakoak edo etapa sinbologiko horretan kokatzen direnak, arlo desberdinetatik izandako kutsaguneak isla-

datzen dira. Erljioa, adibidez, sinbolo ugariren iturria da, baina aldi berean sinbolo paganoak nahasten dira eta guztiak batera baliabide narratiboak bihurtzen dira.

Maldan behera poema epikoan genesis biblikoaren irudi batzuk agertzen dira. “Sugeak”, animalia pekatariak, haritzaren sorkundean parte hartzen du, baita “arrainak” ere, lehengo kristauen sinbolo sektarioa. Beraien ondoan “arranoa” dugu, erromatarren armarrietan boterea, borroka eta inperialismoa adierazten duen hegaztia. Poemako protagonistaren ezaugarriak Zarathustrarengan oinarritzen direla kontutan hartzen badugu, paganismo honen islada erraz ikus daiteke, Nietzscheren liburu honetan Jainkoaren heriotza adierazten baita. Zarathustrak ere badauzka inguruan sugea eta arranoa maldan behera abiatzen denean. Protagonistaren mendiko lagun-animaliak dira.

Haitz gorri beltzetik datorren arranoak / (...) / koba sakonetik irten duen sugeak (...) / Sugea, arranoa ta azkenean zimua; / (...) / Gauerdi batekin agertu zen arraina, / zilarrezko ezkatatak eta buztan apaina: (...) / Hiru gorputzekin egin nuen arbola / (...)

Maldan behera doana, Zarathustra zein Jesús izenda daiteke, beraiengandik iragarle baten ezaugarriak atzematen dira eta. Berriz, ez dakusagu apaltasunik, ezta errukirik ere. Arestiren heroia erdi Jainkoa, erdi deabrua aurkezten zaigu, misteriotsua bezain maltzurra, gizaki errukigabea. “Goimaila” batean kokatzen du bere burua eta maisuarena egin nahi du herriko gizonen artean.

Yo desearía otorgar y repartir mercedes, hasta que los sabios entre los hombres volvieran a gozar de su locura, y los pobres a gozar de su riqueza. Para ello debo descender a los abismos, al igual que lo haces tú cuando cae el día (...) Cuando te ocultas tras los mares llevas la claridad y la luz a los mismísimos infiernos (...) Y así comenzó el descenso de Zarathustra.

(Así habló Zarathustra).

Jaitsiera honek, Virgilioarena gogora ekartzen digu, iluntasun erresumara abiatzen denekoa. Orain ez dago maitalea berreskuratu beharrik, gizadi osoa baizik. Horrelaxe, ebangelio eta mitologiako erreferentzia hauek etengabe parekatzen dira.

“Goimailako pertsonaia” honen eta gizonen artean, Jainkoarekiko menpekotasun paraleloa sortzen da. Arestik tximinoak aipatzen dituenean, gizonak pairatutako garapena aipatzen du. Darwinen teoriak dionez, tximinoak eboluzioaren lekukoa dugu. Beraz, gizonak tximinoengandik Jainkoak beste miresmena jaso ahal du (*Jaungoiko bortitza, guztirik baltuena, / mintzatu zitzaidan zimurik ederrena, / zure apaiz nausia izendatu naute*). Nietzscheren liburuan adierazten den bezela, Jainkoa hilez gero, gizatiarra honen bikaintasunara ailegatzen saiatu behar da. Orduan gizon berria asmatu egingo da.

Paralelismo honen barruan (Jainkoa-gizona, gizona-tximinoa), lehenengo egokipena ezabatzen du bai Arestik, bai filosofo alemaniarrek. Beraien pertsonaiek ematen dituzten pausoez Itun Berrien atalen kronologia eredutzat hartzen dute. Izenburuen berri jaso baino ez da behar hauetaz konturatzeko (*Del amor al prójimo, En el monte de los olivos, Judizioa, Adorazioaren bitartez*).

“Errege bazara edo Jaungoikoa; / zure predikua mundu bonetakoa / ezpada, orain bertontxe esan behar duzu / zure poterak, gizon-gainditasunak, / eman nork zizkizun”. Eta nire erantzunak / gutxi tardatu zuen: ez nik, zuk diozu.

“Gurutze batetik zintzilik hil artean / josiko zaitugu bibarko goizaldean” / mintzatu zen bozenki epai-emalea.

Nahiz eta Testamentu Berrien gertakeraz baliatu, Jesusen historia kokaturiko denbora eta lekua ez ditu oroz errespetatzen, irudi, asmo eta erreflexio berriekin jokaturik. Irudimoldeak baino ez dira, barrutik Arestiren mundogaiez beterik.

Menditik behera doanean, Arestiren protagonistak basamortua aurkitzen du, paradisu galdu baten antza duen lurraldea. Eta *eremu latz* horretan sorzen den arbolak, haritz bedeinkatuak, ez al du zer ikusirik Jainkoak paradisu landatutako Ongia eta Gaizkiaren zuhatzarekin? Erlazio sinbolikoa baino ez da. Gainerako elementuak suertatuz doaz. Haritza, kasu honetan, euskaldun arimaren sustraia eta zentzua da¹. Hemen ez dago fruitu debekaturik, fruitua bera aipatzen bada ere:

“Fruitu gozorik ezpaituzu / mendi bonetan dastatu, / argi garratz bat behar dizut bene-benetan / gaueko izotzak / aratz zorrotzak / metxiketan sartu ditu (...)”

Testamentu Zaharretik beste elementu batzuk ere eskuratzen dira. Sasien artean, mirakulutsua izan ez arren, sua pizten da (*Ekaitz hamorratua piztu zuen labarra / urek amatatu zioten bere garra*). Munduaren sormena eta gizateriaren maltzurkeriari buruzko kutsaguneak topa daitezke (*Zerren uraren erditik, / agertu zen buztina. / Haizearen deseotik / agertu ziren urak...; / Gatazka hamorratua, / burrukaldi bertsia. / Buztina bilaren kontra, / genbiltzan izakiak...*). Trumoiak eta suak kausitzen dira, baina haien agerpena ez da nahierarako, sinbolo erreferentzialak dira eta irakurlearengan eskenatoki biblikoak berehala eraikitzen dituzte (*zeru goibeletik trumoiak zen entzuten; / haren oibartzunean ikusi ninduten. / Goitik baserreak honera ekarri zaitu / gure sineskeriak, itsu gaudelarik...*). Gehienak badira irudi isolatuak, bere testuingurutik aterata, idazleak leitzen ari denari keinu bat nahi izango balio bezala.

¹ ARESTI, Gabriel; *Maldan behera./ Harri eta berri*, Cátedra, Letras Hispánicas, Madrid, 1984. Edición de Javier Atienza.

Pentiltasun horren barruan euskal mitologiaren -edo herri mitologia, ipuin harrigarrietan ahozkatzen ohi zen modukoa- keinu batzuk azaltzen dira hainbat bertsotan. Deskribatzen den paisaia basoa ala eremua da. Bi arbola dira nagusi: haritza eta lizarra. Hauetik aparte, iratzea, lurretatik gertuena, lureko hezetasunarekin lotutagoa. Mundu hostotsu honi lamiak, iratxoak eta beste izpiritu batzuk dagozkio. Han bertan protagonista *desgorputzen* da eta animalien artean triskantza galantak egiten dizkio herriko jendeari (*Gurekin dabil deabrua, / sutan baitoa zerua...*). Zeruko kumeak edota kristauen premisa esagunetarikoa bat ahozkatzean ironia zorrotza gehitzen du.

Aingeru Serafinek akerra dirudi...

Gauza guztien gainetik / Jainkoa maitatu. / Zure burua bezala / lagun horkoa amatu. / Orraziaren hortzekin/ zorririk ez zapaldu.

Idazle sinbolistengan, irudi erlijiosoen erabilera berbera kausitzen da. Doinu epiko batez ere nabaria da poeta jaiotzaren berria Baudelairen eskutik. Aingeruen irudia askotan erabiltzen du aingeru beltzekin edo deabruarekin konparatuz. Surrealista eta erromantikoentzat aingeruak gizaki inmaterialak ziren, kontrakoa errepresentatzeko balio ziren irudiak, hau da, gaiztakeria.

Quando por el mandato de un supremo poder / Aparece el poeta en este mundo bastiado / ... cuidado por un Angel oculto, / el niño abandonado se emborracha de sol / Y en todo lo que bebe y en todo lo que come vuelve a encontrar el néctar bermejo y la ambrosía. / Y juega con el viento y con las nubes habla / Y se embriaga cantando camino de la cruz.

Naciste de un abismo entreabierto en el nocturno insomnio de mi pavor solitario. / Humo abisal cuajante te formó, te precisó / hermosísimo ...²

Bibliatik iradokitako estampa batzuk, *Maldan beberan bezala*, erabiltzen ditu Baudelairek gogoeta ez erlijiosoak azaleratzeko:

Su mujer va gritando a través de las plazas / "pues que tan bella me encuentra que me quiere adorar; / Adoptaré el oficio de los antiguos ídolos / Y de nuevo, como, ellos me haré cubrir de oro; / Y me emborracharé de nardo, incienso y mirra / Y de viandas y vinos y genuflexiones / (...)

Hurrengo bertsoetan ikus daiteke nola erabiltzen dituzten irudi paganoak munduarekiko ikuspuntu ezezkorra eta tremendista ezaguerazteko:

Por largos años oirás/ sobre su frente condenada / El aullar triste de los lobos / Y de las brujas esqueléticas, / El silencio de viejos lúbricos / Y los complots que urden los randas.

² ALEIXANDRE, Vicente; *Sombra del paraíso*, Madrid, Clásicos Castalia, 1976. Edición de Leopoldo de Luis.

*Lurpeko eremuetan / sorginen biltzarra. / Zeru gainetako aireetan, /
jainkoen hasarrea. / Itsasoko hareatzan / deabruen barrea.*

Sinbolo erlijiosoetan aritze hau, beraz, bi bidetik etortzen zaio Arestiri. Bata da jasotako heziketa eta euskal tradizioa, non elizak hainbatetan zer ikusirik duen. Nahiz eta fededuna ez izan, modu batean edo bestean kultura erlijioso batengandik osatu zaio bere pentsakera. Aldi berean, irakurketek eta idazle atzerritarren ezagutzak irudi erlijiosoen erabilgarritasun metaforikoari bide zabala iriki zioten.

2.2. Sinbolismo Arestiarra, kategoria unibertsalekoa

Esaten bada Arestik bere ikusmen propioa tradizio erlijiosoaren ikonoei gehitzen diela, beste batzutan, ikono hauekin gertatzen den bezala, hautaturiko sinbolojia irismen handikoa da. Horrela, bere lehengo antzerki lanean, *Mugaldeko herrian eginikako toberan*, pertsonaia batzuren izen propioak baztertzen ditu (*Buruzagitza Nagusia, Mandatari Berezia*). Pertsonaia hauek, *Maldan behean* ere ikus daitezkeenak (*lege-gizon maltzurra; apaiza ...basarrez; ...alkatea ezkerrean*), beti dira boteretsuak edo irakurlearentzat erreferentzia ezaguna dutenak, gizartean betetzen duten karguagatik: alkatea, maisua, lege-gizona eta apaiza. Hitz batean: buruzagiak.

Inpersonalak eginez, pertsonaia hauek kategoria berberan sartzen ditu deskribapenik egin gabe, kategoria txar batean, hain zuzen. Edo bestela, beraien ezaugarriak tipikoenak, guztien pentsamenduan dauden aurreiritziak, pertsonaia baten aho berean jartzen ditu. Mandatariak alkateari buruz zera dio:

- Bi uren arean iberi dagoen arraia bezalakoxea zara zu. Kandela bat Jainkoari, eta beste bat deabruari. Guztien lagun, eta ez inoren etsai.

Maisuari buruz:

- Erreboluzioaren aldekoak garenok, ezgara mintzatzen, obratu egiten dugu. Gebienetan, biz ederrak ahoan, korapiloa golkoan, zuk bezala hitz egiten duenak, zerbait ezkutatu nabi du.

Apaizari buruz:

*- Zuek eta zuen adiskide eta gogaide aberats eta haundikiek pobrea-
rentzat antolaturikako eta apaindurikako infernuan suzkoa ez ezikan,
bai gosez eta hotzezko infernu batean. Orain desegiten dugun infernu
haretan.*

Berdintasunean jarrita, buruzagi hauek ezagutuztat ematen dira. Beraiekiko erreferentziak ez dira bat ere onak eta dituzten jokaerak salatzen dira. Boteretsuek zapaltzen dituztenek, berriz, izen propioa dute, gizon eta emakumeak indibidualak dira eta nork bere ezaugarri propioak baditu, bai onak bai txa-

rrak. *Maldan beberan*, adibidez, protagonistaren izena ez da aipatzen gurutzean josita izan arte (*Joanen eta Miren,/ altzipresen artean/ usteldu garenean*). *Mugaldeko herrian eginikako tobera* antzerki lanean Joanetegi soldadua, bere emaztea, Miren, Belen eta Beñat Larroso ro pisin gizatiarra duten pertsonaiak dira.

Mandatariak askotan agertu dira horrela aurkeztuta beste idazleen alegoria batzuetan, erreboluzio ondoren ezartzen den botereari buruzkoak gainera (George Orwelekin idatzirik *Revolución en la granja* eta *1984*, adibidez). Lehena, XIX. garren mendean intelektual eta kritikari askok iritzi aurrerakoiak alboratu zituzten, aristokrazia zaharren kontrako borroka emankorra, behetokiek lortutako igoera iraultzaile bilakatzen zela ikustean.³ Nietzschearen joera haxe da, eta handik letorke gizon-emakume multzoaren beldurra eta gorrotoa, portaera basati eta itsuaren jabea. Mandatariak zein herriko jendea kritikatzin ditu azken finean Arestik, toberak egiteko ohitura hori, ondorio txarrenak erakutsiz. Mandatariak, erreboluzio eta justiziaren aldean dagoela erripikatzen badu ere, ez du erakusten ganora askorik, ezta libertatearen aldeko borrokarik ere. Bere ustez herriak dioena sinesgaitza da. Moralitatea benetazko justiziaren aurretik jarrita, txanpon baten bidez hitzartuko du "errudunaren" patua.

Xaribari honetan denbora eta lekua ere ez daude. Gertakizuna nonbait eta noizbait gertatu ahal da, egileak alegoria baten bidez aurkeztin baitigu bere ikuspuntua. *Maldan beberan* agertzen diren nagusiak bezala, herri-artaldearen gidariak baino ez dira eta idazleak gizarte antolaketaren salaketa dute xede.

Kritika zuzena egiteko igual balio ez direnak hainbat sinbolo unibertsal, intimismoaren arloan kausitzen direnek, tristura eta alaitasunaren esanahia daramate eta poesian askotan erabiltzen dira: gaua eta eguna, eremua eta ortua, arima eta gorputza, infernua eta zerua, goian eta behean. Hitz batean: kontraesanen jokua, ezkorra eta baikorra.

Paisaiak eta egunaren orduak (goiza, arratsaldea, gaua) poemaren protagonistaren sentimenduarekin lotuta doaz. Eremua, basamortua eta harriek agortu egiten dute *Maldan beberako* heroiaren bidea. Egarriaren eta lehorraren sinbolo berberak ikus ditzakegu T. S. Eliot *Tierra baldía* poeman. Biak epikoak dira, baina egile ingelesarenak ez dauka sinbolo erlijiosoen kutsurik, surrealista goa eta moderno goa da eta.

Orain hemen nago eremu latz honetan...

Zapaldu nuen lur tristea. / Nire zapatok darabilte beriotzeko zortea.

Eremu hori izanda beti / harricka artean txit elkor / eta euritea datorrean / orduan ere bai legor.

³ NIETZSCHE, Frederich: *Así habló Zarathustra*, Barcelona, Bruguera, 1984, edición de Juan Carlos García Burrón.

¿Cuáles son las raíces que arraigan , qué ramas crecen / En estos escombros pétreos? / (...) / Y la reseca piedra no mana agua (...)

Aquí no hay agua, sólo roca, / roca y no agua, y el camino arenoso.

Maldan beberako bidea kolorez eta lorez betetzen duena maitasuna da. Mirenen agerpenak ilusioa eta poza ematen dio.

Usainetan dator nireganantz bizia. / Landare-gogoak estaldurik guztia, / arimako zizare guztiak hil dira.

Baratz bonetara atzo nintzen etorri / kolore guztiak, beilegi, more, gorri / lilietan zaizkigu agertzen bemendik.

Gehienetan, deskribapen fisikoaren bidez egoera psikologikoa isladatzen da, edota bizi izandako esperintzia baten ondorioa bai pozgarria bai suntsigarria. Arestiren kasuan barrukotasuna ez da hain nabarmena bere poema epikoa delako eta, azken finean, pertsonaia baten abenturak eta desbenturak kontatzen dizkigulako. Nahiz eta horrela izan, ez da berarena kontalari hotz eta motz baten abotsa eta idatzitakoak badu zer esanik munduarekiko sortzen dituen begirada iluna eta mingarriekin. Berriro bere tremendismoa Baudelaire-ren *Flores del mal* poema bilduman parekatzekoa da. Iluntasun munduan mugitzen dira biak, munduaren argi eza adieraziz:

Egun Ilunpean berriaren argiaren beltzean /(...)

Iluntasun bonetan batera gaude.

Se ha cubierto el sol de un crespón (...)

Cuando llege la lívida mañana (...)

Cuando el cielo plomizo como una losa, oprima / Al gemebundo espíritu, presa del bastío inmenso. / Y abarcando la curva total del horizonte / Nos vuelca un día oscuro más triste que las noches...

Descansa bajo un arco el moribundo sol / (...) / Oye, querida, oye cómo avanza la noche.

Irudi telurikoak Vicente Aleixandreko *Sombra del paraíso* poema bilduman ere nabari dira. Lengoiaren edertasunarekin batera, garratz eta indar handikoak figuren bidez azaltzen da 27.ko Belaunaldiko poeta hau.

El sol cansado de vibrar en los cielos / resbala lentamente en los bordes de la tierra, / mientras su gran ala fugitiva / se arrastra todavía con el delirio de la luz, / iluminando la vacía prematura tristeza.

Sinbolismo intimista arloan murgildu ziren beste poeta espainiar batzuk, Antonio Machado (*Al borde del sendero un día nos sentamos. / Ya nuestra vida es tiempo, (...) / (...) Mas Ella no faltará a la cita*) eta Juan Ramón Jiménez (*Paisaje dulce; está el campo / todo cubierto de niebla / (...) / Es un paisaje sin voces, / triste paisaje que sueña, / (...) / agua parada, voz muerta.*), denbora

eta heriotzaren kezka zituzten gogoko. Errekurtsio imajinarioek gai metafisikoa erakusten zituzten gehiago. Arestiren kasuan kezka erreala da, euskararen identitatea eta gizartea kezkatzen zaizkio. Aurrerago bere eskribuetan sinboloak era berri batez erabiliko ditu, bere gaiak biluzteko asmoz.

Sinbolo bikote esanguratsu haiekin jarraituz, arima eta gorputz artean izandako banaketa platonikoari uko egiten diote Arestik eta beste poeta modernoek. Gorputza jada ez da mesprezatzen. Ez da jarrera materialista ezta espirituala ere, baina gorputza eta lurra berreskuratzen dira.

Gizona ibes egiteko, / katigatasunetik. / Erdi bitan partitzen da, / guztiz engañaturik. / Gorputza eta arima, / erratuz dabil beti.

... gure amodioa ezpaita posible / arimak maitatzea gorputzikan gabe.

Vicente Aleixandreren poema batek, *El cuerpo y el alma* izenburua darmanak, oso ondo adierazten du jokabide hau:

Como ese vabo que de la tierra exbala después la pulpa muerta, / (...) / luz de noche sobre el cuerpo tendido sin alma. / Alma fuera, alma fuera del cuerpo, planeando / tan delicadamente sobre la triste forma / abandonada. / Alma de niebla dulce, suspendida / sobre su ayer amante, cuerpo inerte / que pálido se enfría en las nocturnas horas, y queda quieto, solo, dulcemente vacío.

Beste batzutan, aldiz, gorputza zikinkeriarekin lokarrita dago eta izpiritua- ren liberazioa bilatzen da.

Arima nendukan elurraren parean / iberri baino lehen nire gorputz tristea / zimauregia bezain zikina zegoen.

Te desplazas, mi espíritu, con toda agilidad / (...) / Escápate muy lejos de estos mórbidos miasmas, / Sube a purificarte al aire superior / (...)

(Charles Baudelaire)

Pisu gabeko izpiritu horri errezago egiten zaio gorako bidea. Halaxe gertatzen da *Maldan beberako* protagonista hil ondoren berpizten denean eta Mirenen gorputzaren bila haritzarantz abiatzen denean, goiko eta beheko tarteko hori ahalegin asko jasanik. Batean zerua, bestean infernua somatu ahal da. Beranduago Bilbon kausituko dugu infernua bere *Harri eta Herri* liburuan. Goian parnasoa dago ere, jainko eta gizaki nagusientzako erreserbatzen den lekua:

Malda gorea dago nire aurrean hor. / Gizona nintzenezan sei urte-tan egon / nintzen eremuaren akordua dator / nire gogora, eta intziri-naz diot: / Bazekiat gogoz / hire bide zibor/ guziak nola igon.

Goruntz jo honek badu zer ikusirik ikuspide rousseaurra batekin eta ganoradun gizonarekin, zeinek gizarte kirastutik aldendu nahi duen. *Así habló*

Zarathustrako lehenengo lerroetan eta mendian bizi den atso baten ahotik halaxe aurkezten zaigu:

¡No vayas a hundirte entre los hombres! ¡Quédate en el bosque! Antes que con ellos, ¡vete con las bestias!

T.S. Eliot egile ingelesak dio: *En las montañas allí, sí que se siente / uno libre.*

Gabriel Arestiren joera mugikorra kultura arloan, euskaraz su eta gar ari zela ikusita, nekez imajina dezakegu ihesbidean. Iñaki Aldekoak, *Euskal Poesiaren Antologian* poeta honi egindako sarreran, aipatzen du nola azkenengo gorakada horretan protagonistak aurkitutako paradisia eta Miren maitagarria euskera berreskuratzeko ametsa eta itxaropena baino ez den:

Besarkada eder batez / orain juntatu gara; / horregatikan / igon nintzen zeruetara.

2.3. Maria: Kultura biblikoaren islada

Berriz bueltaka ibiliko gara Arestiren erlijioso mundu batetik irentsi dituen irudimoldeekin. Haietariko bat eta gutxien aldatzen duena emakumea da. Bi ezaugarri bibliko ditu emakume arestiarrak: Miren izena eta birjinitasuna. Honetan Aresti ez da bat ere aurrerakoia. Elizako eta tradiziozko oinarrekin konformatu egiten da, behin eta berriz emakumearen garbitasuna aipatzen baitu (*Neskatxa garbiak dira... ; Benetan dela ausardia / benetan dela garbia... ; Miren, / dontzella garbia, / ukitu-gabea...*).

Aintzinako amodiozko literaturan bezala, hau da, XIII. mendekoa, Peninsulako bi foko lirikoetan, Galizian eta Katalunian, naturarekiko sortutako topiko guztiez janzten du Miren galanta hori. Neskaren edertasuna eta emankortasuna ortuan, loreetan edo belar freskoetan adierazten da (*Lore-mendi maitea / milikatu nuen. / Ezpainak bango / arrosan jarri / nituen; Baratz laztangarria...*).

Mugaldeko herrian eginikako tobera antzerki lanean, Miren izendatzen duena “ema-galdua” da, ordea. Sorgintzat azaltzen diote epaileari herriko jendeak, gizonak erakartzeko eta zoratzeko botereak baititu eta sugearekin konparaturik. Animalien artean sugea da erotismo femeninoaren ordezkatzeko gehien erabiltzen dena: tentatzailea, maltzurra, eta aldi berean, zoragarria.

Suge igoten da errametatik, txoria kantari... dagoen lekura; sugea geldiro doa; erramen artean beste errama bat dirudi. Txoria dagoen lekura beltzen denean, haren aurrean plantatzen da. Lepoa altzaturik, txistu egiten hasten da. Txoria ezta mugitzen, ezta atrebitzen...

Beste autore batzuren idazlanetan emakumea sugearekin konparatzen denean, gizaki miresgarri bat bezala ikusten da.

*Al verte marchar candenciosa, / Bella negligente, / Se diría que baila una sierpe / al final de un palo*⁴.

*Tendida en la espesura, / entre los pájaros silvestres, / (...) / rameando tu cuerpo de luces deslumbrantes, / dime a quién amas, indiferente, hermosa, / bañada en vientos amarillos del día. / Si a tu lado deslizo / mi oscura larga sombra que te desea (...)*⁵

Garbia eta birtutedun Miren maldan gora doa hil eta gero, eta haritz ondolan ehortzia da. Bere heriotzarekin batera akabo egiten da gozotasuna eta bizia, maitaleak gorputzeen ustelkeria, edertasunaren agortzea, azpimarratuz. Honek adierazten digu emakumearen funtzioa zein den Arestiren ikuspuntutik: maitatzea eta maitatua izatea. Hau da, amodio fisiko bati buruz ari da, elkarrekin lo egiteagatik kondenatuak izan dira. Baina ekintza ez dagokio emakumeari, baizik heroiari. Emakumea subjektu pasiboa da, laguntzailea, eta berarengandik hartzen du “mendakantza” (*Miren eztago presente, / betiko dago ausente. / Zuen otoitzok eta erreguok / egiaz dira debalde. / Urrikalmentu gizon-zalerik / eztut inola nik gorde*).

Emakumea heroiaren objektua den aldetik, batera etor daiteke Iñaki Aldekoaren⁶ interpretazioarekin: Miren hizkuntza da. Euskararekiko Arestik izandako harremana bere literaturgintzaren bizkarrezurra da, hizkuntza kezkarik handienetariko bat zen eta.

Urregorritzko etxean / badago edertasuna, / baina berunexkoan / tristura bat, astuna, / edozein gizoni / demonia behaztuna. / Hau da nire fortuna, / egunero galtzen / nauen mingotasuna. / Hori da egunotan / galazitzen diguna / elkarrekin egotea. / Hau da garraztasuna!

Emakumea hizkuntzaren sinboloa den ala ez den orain ez zaigu, ordea gehiegi kezkatzen. Hemen aldarrikatu nahi izan dena, sinbolo horren apainketa besterik ez da izan. Hots, emakumearengan adierazten dituen topikoak: edertasuna eta birjinitasuna. Gizona berriz, bere ohoren defendatzaile aurkezten da. Topiko hauek etapa sinbolistatik kanpo kokatutako beste idazlanetan ere agertzen dira⁷:

Eta inoiz, / (...) / gezur bat badiot, / izanen da / eguzkia ilundu ezta-din, / (...) / Krabelinak usainik gal eztezan, / baurra beti ditiaz goza dadin, / edo dontzellari / birjinidadeta joan dakion / nobleziaz.

Egia bat esateagatik, / (...) / andrea / bortxatu behar badidate /...

⁴ BAUDELAIRE, Charles; *Las flores del mal*, Madrid, Alianza Editorial, 1982. Traducción de Antonio Martínez Sarrión.

⁵ ALEIXANDRE, Vicente; *Sombra del paraíso*, ob. cit. (nota 2).

⁶ *Euskal Poesiaren Antologia*, Madrid, Colección Visor de Poesía, 1993.

⁷ *Harri eta herri*, ob. cit. (nota 1).

Mugaldeko herrian eginikako toberako Miren herriak kondenatua da baina, zer deritzo idazleari joera hau? Kasu honetan ez dago hain argi tradiziozko emakumea ontzat ematen duen bakarra denik. “Ema-galdu” hau biktima da. Kritika ez doa beraren kontra, gizarte antolaketaren kontra baizik, justizia eza eta herriaren aberekeriaren kontra. Bukaeran ere ez digu esaten Mireni zer gertatzen zaion. Arrazoia ez al da izango Arestik berak bere zalantzak zituela?

Aurpegia ematen baldin badu, ukatua izanen da Maria. Gurutzea ematen baldin badu, ...

2.4. Herria: Mugalden barna

Arestiren herriak bi esanahi oso argi ditu, bata da lurrarena eta bestea gizartearena⁸. Honetaz gain, aztertu behar izango litzateke herri ondoan jarritako adjetiboak, baita galdetu ea “herri”ak jendea edo multzo kolektiboa bezala adieraz lezakeen ere.

Herriak bere biztanleen nortasuna markatzen du, baina ez du beraien izaiera “mugatu” beharrik. Pertsona baten nortasuna sortu ahala, herriko identitatea bereganatzen du. Aresti herrikoia da. Euskal Herriko lurrarekiko sentimenduak ez dira oinarritzen nazionalismo politikoan. Berak maite du lurra non hazi egin den. Ez litzaiokeen inportatuko semeordea izatea, ez baitzitzaien kezkatzen bere odoleko kolorea (*-Ni ez naiz hemengoa, jauna. Mugarteko begoaldean jaioa naiz, baina herri honetako maisutza eman zidatenentik, hemen bizi izana nago eta Mugaldeen bat gehiago konsideratzen naiz⁹*). Aresti sustrai sendoek lotuta dago Euskadira eta hau bere lanei eta ekintzei eman nahi zizkien irizpidean ikusi ahal da: euskera kezkatzen zaio, hainbat lan filolojikoak egin zituen (hor daude bere “hiztegi tippiak”), bere asmoa, bere gogoia adierazten zutenak. Inportantea ez da non jaio, non bizi baizik. Horregatik esan daiteke ez dela nazionalismo politikoaren militantea. Behin sustraiak haziz gero, goiko lurra ureztekoa izateak baino ez du ardura.

Gizartearen antolaketa *Mugaldeko herrian eginikako toberan* ikusten da gehien bat. Izen arrunten bidez izen propioak inbentatzen ditu idazleak eta “Muga” da hitz hauen gakoa: *Mugandi*, *Mugarte* eta *Mugalde*. Aurreko ataleko pertsonaia batzuei jarritako izenak bezala (*Buruzagitza Nagusia*, *Mandataria Berezia*), hauek ere konnotazio politikoak daukate. Lehendabizi, herrietako mugak gogora ekartzen dizkigu. Muga baten atzean, beste bat, eta honen atzean hirugarren bat. Izen hoienez atzizkiak aztertuz ondorio batzutura jo gintezke. *Mugarte* izena eta *Mugandikoak* esanahi argi bat dute, baina *Mugaldek*,

⁸ Javier Epalzak diona.

⁹ *Mugaldeko herrian eginikako tobera* (ARESTI, Gabriel: *Gabriel Arestiren literatur lanak*, Bilboko Udala, Bizkaiko Foru Aldundia eta Susa, 1986).

zer esan nahi du? Herria muga ondoan dagoela edo mugatik alde egiten dela. Euskal Herriko independientziari buruzko aipamena izan liteke? Kategoria erreala bilatzen badiogu izen hirukote honi, agian zera dagokio: Europa-España-Euskadi. Eta mugak defentsak dira ala oztopoak, bazterrak gehiago baztertzen dituztenak? “Muga” hitza idazleak hainbeste errepikatzen duenez gero, independientziaren alde zeudetenei zirikatzeke ez ote den galdetzen diogu gure buruari. Badakigu, behintzat, abertzaleek ez zutela bere txokoan “admititu”.

Bi puntu hauek aparte utzita, beste aspektu batera abiatu beharra dago: herri-taldea. Javier Atienzaren ustez, ikusmen hau ez da posible *Maldan behe-ran*. Hala eta guztiz ere, heroia-aren eta herriko jendearen artean harreman bat sortzen da. *Así habló Zarathustra* liburuan ere herriaren ahotsa entzuten da, berarengana supergizonak harreman paternalista antzematen du. Arestiren poeman heroia aita modu batean, edo hobeto esanda, maisua bailitzan ari da misio batekin. Jendearen erantzuna eta erreakzioak gehinetan galtzera eramaten du misioa.

*Nik hartu nion osotoro / lizardi hari gorroto. / Zuzi batekin erre
nuen arolaldia dongero: / gizonak estu / erraz arteztu / bidegaberik
egundo.*

Gizonak eztu pausorik, / hil eztadin artean.

Gizonengan, beraz ez du fede handirik, beti daude gizona hezitzeko prest, elkarri egindako mina kobratzeko prest.

*Ardien artean agertu zen artzainaxul; / zaldiaren zelan zetorren
behor-zaina, / esaten zitadela: etoia, doilarra: / hil duzu gizon bat, eta
baren odola / oraindik daukazu esku bietan. Nola/ pagatuko diozu
orain zure zorra?*

Herriko jendea artalde bezain manakor eta itsua somatzen da. *Mugaldeko herrian eginikako toberan* herri osoak hiltzen du soldadua, eta artalde horren aurrean alkatea, apaiza, maisua..., beti dago buruzagiren bat. Jende multzo basati eta desorekatua aurki daiteke, bai, Arestiren lerroetan, gizartea antolatuta dagoen moduan irtenbiderik aurkitzen ez duena.

3. NIRE BOZA MAILU BAT DA

3.1. Poesia soziala, idealismoa, existentzialismoa edo metafisika?

Askotan egile baten idazkiek etengabeko sailkapena jaso dute. Marko historiko baten barruan kokatuz gero, beste autoreengandik izandako eraginak, jarraipenak, berrikuntzak eta abar ikasi beharra omen dago. Harreman hauek ez dira kasualitatekoak eta adoz gaude idazle batengana jotzeko orduan lagun-garriak direla. Hala eta guztiz ere edazlearen banakotasuna baliogarria da

askotan, hau da, bere lanak eta bere bizitzaren garapena modu banako eta denboraz kanpo begietsi behar dugu. Jakina da mugimendu eta historian zehar sortutako talde literario asko zalantzan jarri direla. Areago, idazle batzuk uko egiten diote talde batekoa ala bestekoa izateari. Pío Barojak horrela dio 98.ko Belaunaldiari ari buruz:

*Yo no creo que haya habido ni que haya una generación de 1898. Si la hay yo no pertenezco a ella.*¹⁰

José Angel Valente poeta galiziarra 50.ko belaunaldian edo *los niños de la guerra* deitutako taldean bere izena eranstearen kontrari ere badago:

*No creo en la existencia de grupos literarios, deben llamarle grupo por no llamarle generación. Mi posición es muy clara: sólo hay grupo o generación en el momento en que los corredores en la línea de salida, arrodillados, esperan el pistoletazo para empezar a correr. Sólo en ese momento puede hablarse de grupo, después cada uno corre por su cuenta, luego unos se quedan atrás y tú sigues corriendo tu propia carrera en solitario. (...) Cuando uno se aferra a un grupo es un mediocre. Escribir es una aventura en solitario. Lo único que queda es escribir y la escritura.*¹¹

Juan Gelman, idazle argentinarra, batera dator:

No creo en las escuelas ni en las generaciones. Sólo creo en los poetas.

Horretaz aparte, egile bakoitzaren eboluzioa dago eta nola aukeratzen dituen bere bide propioak nahi duena adierazteko. Beraz, poesia sozialari buruz hitz egiten dugunean, zeri buruz ari gara? Etiketa horren azpian dauden idazle ospetsuak, nola idazten zuten? Zer da poeta sozial baten helburua? 50.ko hamarkadan Blas de Otero, Gabriel Celaya, José Hierro, Eugenio de Nora, Victoriano Crémer eta abar konprometitu izan nahi zuen poesiako liburuak argitaratzen hasten dira. Hauen aurrekoek, 27.ko Belaunaldiko poeta gehienek, izandako eboluzioa oso garrantzitsua izan zen poesia sozialaren sortuntzan. Gerra zibil garaian eta posgerran egoera mingarria eta latza salatzea ezinbesteko bihurtu zen, orduan abangoardiak eta Ortega y Gasset proposatutako *la deshumanización del arte* ahaztu egin ziren. Erbestera joan behar zutenek II. Mundu Gerraren berri ere jaso zuten. Orduko poemagintzan gaiak guztiz gizatiarrak ziren. Liburu batzuren izenburuek horrelaxe azaltzen digute: *Hijos de la ira* (Dámoso Alonso), *Consignas*, *Un fantasma recorre Europa*, *Coplas de Juan Panadero* (Rafael Alberti), *Historia del corazón* (Vicente Aleixandre) eta abar. Egoera historiko batean sortzen den kezka edo arduraren poemagintza honen ardatza da. Salaketak eta bihotza hustu beharrak luma negartia arintzen dute.

¹⁰ TUSÓN V. - LÁZARO F., *Literatura española*. Madrid, Amaya, 1981, p. 60.

¹¹ EL PAÍS, 1999.ko azaroaren 28a.

Dena den, garai honetan oraindik larritasuna espresatzea helburu nagusia goa zen, egoera sozial konkretu bat salatzea baino. Poesia gizatiar honek, Hegoamerikako beste idazle batzurekin batera (Cásar Vallejo eta Pablo Neruda, batez ere), poesia sozial eraketan eragin handia izan zuen. Orduan errepublika galera eta gerra bizi zuten poesia egileak puntako erreferentzia bilakatu ziren:

Norte (...) *debía ser un puente tendido por encima de la “poesía oficial” hacia los entonces olvidados poetas del 27, hacia la España peregrina y hacia la poesía europea. (...) Lo que nosotros queríamos era romper un cerco: el estúpido cerco de la “poesía oficial”. Y después con las visitas de Virgilio Garrote, Jorge Semprún, Eugenio de Nora, Otero, fuimos convirtiéndonos en uno de los primeros nidos de la poesía social.*¹²

Printzipioz, poesia sozialaren helburua ez zen bakarrik injustizia aldarrikatzea, baizik eta ekintzara pasatzeko gai izatea ere. Hau da, irakurlearengan eragin nahi du jasaniko egoera hark alda dezan. Sartrek *engangé* hitza erabiltzen du idazle sozial baten definizioa emateko¹³ eta Alfonso Sastrek horrelaxe bereizten ditu politika eta literatura:

(...) *el político (...) es un hombre esencialmente solucionador, mientras que el artista y el intelectual son fundamentalmente problematizadores y ban de problemantizar, incluso, las soluciones de sus compañeros políticos.*¹⁴

Anjel Lertxundik zientzia eta artea egiaztatzen duenean, literaturaren gizartearekiko duen konpromisuz ere nabarmentzen du:

*zientziak, gizakia lasaitzea du helburu; gizartea larritzea, ordea, arteak. (...) Ilargiaren antza du errealtateak: ez dugu sekula osoro ikusten. Ikusten den ilargiaz gainera, ikusten ez den, baina ilargia ere baden hori ezagutzen saiatu nahi luke literaturak.*¹⁵

Poeta soziala astintzailea denez gero, irakurlearekin dialektika bat indartzen du. Beraz, gai intimistak ez dira ugari izango. Borrokarako deialdia eta kaleko emakume-gizonekiko harreman estutzearren saiatuko da.

Pensadlo ser poeta no es decirse a sí mismo. / Es asumir la pena de todo lo existente, / (...) / Cuando grito, no grita mi yo para decirse. / Cuando lloro, quien llora dentro de mí es cualquiera, / y es tan sólo en los otros donde vivo de veras.

(CELAYA, Gabriel: *Pasa y sigue*, 1950).

¹² CELAYA, Gabriel: *Itinerario poético*, Madrid, Edic. Cátedra, S. A., 1976.

¹³ *¿Para qué sirve la literatura?*, Buenos Aires, Prometeo, 1966.

¹⁴ *La revolución y la crítica de la cultura*, Barcelona, Grijalbo, 1970.

¹⁵ EL CORREO egunkarian, *Territorios* eranskin kulturalen agertutako artikulua.

No escribo para el señor de la estrada chaqueta (...) / Tampoco para el carruaje, ni para su ocultada señora (...) / Escribo acaso para los que no me leen. Esa mujer que / corre por la calle como si fuera a abrir las / puertas a la aurora. / Ese viejo que se aduerme en el banco de esa plaza / chiquita, (...) / Para todos escribo. Para los que no me leen sobre todo / escribo.

(ALEIXANDRE, Vicente: *En un vasto dominio*, 1958).

Gure ustez poesia irakurtzeak pertsonak alda ditzake, zergatik ez? *El cartero de Neruda* eleberrian, Antonio Skármetak protagonista geldoa eta apala aurkezten digu, nor borrokalari amorratua bihurtzen baita Nerudaren poesia dela medio. Poetaren nortasunaz txunditurik, hitzak gauzarik miresgarriena balira bezala erabiltzen ditu eta bere esanahia aldakorraz jabetzen da. Italiako herri arrantzale eta txiki baten ertzetaraino, nork pentsatuko luke metaforak helduko zirela? Poesia sozialaren jasotzaileak herri eta kaleko oinezko jendea da. Hala ez bada, ezin dugu poesia sozialari buruz hitz egin, idealismoari buruz baizik. Kasu honetan poetak egindako erribindikazioak bereganatzen ditu, bere buruari galdetzen dio eta bere buruan sortzen dira ideal batzuk, gizarteak dituenekin batera etorri beharra ez dutenekoak. Normalean, bere bizitzarekiko ideal hauek dituen adostasuna ikusarazten du.

Beste alde batetik, Carlos Bousoñok existentzialismoa poesia sozialaren iturria bezala hausnartzen du. Gerra ostean, errealitateari begietsi ondoren, ihesbidea hartzen ez duten idazleei bizitzaren zentzua eta munduaren norabidea kezkatzen zaie. Estetizismoa, konpromesu existentzialista eta historiko baten truke, alde batera uzten dituztenak *España* aldizkari inguruan biltzen dira. Estetizistak, berriz, *Garcilaso* aldizkarian idazten dute. Blas de Oteroren bi liburu korrante existentzialista honen ordezkari dugu: *Ángel fieramente humano* eta *Redoble de Conciencia*. Poesia sozialaren bidean, existentzialismoa poetaren kezkak berarekiko lotura gehiago dauka, intimistagoa da eta munduarekiko sentitzen duen erazpena gai nagusia da.

Esto es ser hombre: horror a manos llenas. / Ser -y no ser- eternos fugitivos / ¡Ángel con grandes alas de cadenas!

(*Ángel fieramente humano*).

Arimaren barreneko/ ekaicak, / ixas tormentatua, / izarrik eta ifarrik gabeko / mendea, baserrea, negar isila, / mina, / grina.

(*Euskal barria*).

Gure lur bonetan, nora, nora? / Gure lur bonetan, nora, nora? / Hemen ez da argirik.

Ahora eramateko bezur buts bat ez/ duen / zakur/ bat / baino / ez omen dago munduan izaki tristeagorik.

(*Harrizko herri bau*).

Aldi berean korronte metafisikoa sortu zen, non gai gizatiarra hautatzen baziren ere, gizatiar esentzia edo arimaraino ailegatu nahi izaten zen. Heriotza eta erlijioa nagusitzen dituzte poeta hauek: Rafael Morales, Vicente Gaos, Carlos Bousoño eta abar. Forma aldetik ez daukate zerikusirik Gabrielen poesia-rekin, baina erlijioaren eraginari buruz jadanik hitz egin dugu.

Si supiera, Señor, que Tú me esperas, / en el borde implacable de la muerte.

(HIDALGO, José Luis: *Los muertos*, 1947).

Jainkoak eztezala nabi ...

Altube maitea, / zure gorputz bila ezta inoiz hilen / berriz, / atzera, / neronen eskribatuena duzulako / bizia, / euskaldunen arimaren barnean.

(*Harri eta herri*).

Gabriel Aresti ere bi muga hoi artean mugitzen da: existentzialismoa eta poesia soziala.¹⁶ Zer nolako eragin izan zuen irakurleengan? Garai horretan bere obra itzalez beterik zegoen arren, poema batzuk musikaren bidez “lau haizetara” zabaldu ziren euskara bultzatzeko eta berreskuratzeko asmoz.

Baina zergatik ez zenuten orduan ezagun Aresti? Ez al zegoen bada beraren idazlana jadanik argitaraturik? Noski. Baina gure orduko komunikabideek, euskarazkoek salbu, ez zuten deus esaten Gabrieleaz. Hil eta gero entzun behar izan duzue askok haren izena.

Baina Aresti, bere denboran bide horretatik abiatzean gure herriak izan zezakeen birpizkundearen sinbolo eta eredu bizia izan zen, Krutwig, Txillardeggi, Mirande, Peillen eta beste batzurekin batera, gazteagoi esperantzaren atea erakutsiz. Horrexegatik, gaurko euskaldun berriek, baietako askok ez badakite ere, asko zor diote Gabriel Arestiri.¹⁷

Orduan, imajina dezakegu zenbateraino iritsi zen euskal hizkuntzarekin Gabrielelek hartutako konpromesua eta honen emaitzak gozo dastatzeko aukera daukagu hain zuzen ere gaur egungo euskaldunok.

3.2. La poesía es un arma cargada de futuro

Erdaraz idazten zuten poeten artean, Gabriel Celaya eta Blas de Otero izen handikoak omen ziren Arestirentzat.. Garai honetako poesia komunikabide

¹⁶ Javier Atienzak, *Harri eta herriko* sarreraren liburu hau poesia sozial barruan koka dezakegun aztertzen du eta Gabrielen jarrera idealistatzen hartzen du: *Acudir a lo esencial de un pueblo para cuestionar un determinado modo de existencia no es adoptar un apostura social, sino idealista.*

¹⁷ KINTANA, Xabier; “Gabriel Aresti gogoratuz” *Bilbok bere seme prestuari 1986ko Iahardunaldien aktak*. Bilbao, 1999, 111 orr.

gisa definitzen zen, irakurlego zabal bati zuzendua. Gizartearen arazoek kezka zituzten, batez ere klase sozialen arteko desberdintasunek eta langile-borrokak. Poesia bera ez zen helburu bat (parnasionistek zioten bezala), ezta lengoaiaren trebetasun guztiak frogatzeko esperimntua (20.ko hamarkadako abangoardiak), poesia tresna bat zen, hots: *mailu bat, sega zorrotz edo tenaza gogorra*.

La Poesía no es un fin en sí. La Poesía es / un instrumento, entre otros, para transformar el mundo.

Tal es la poesía poesía-herramienta / a la vez que latido de lo unánime y ciego

(Gabriel Celaya).

Esanen dute / hau / poesia / eztela, / baina nik / esanen diet / poesia mailu bat / dela.

(Gabriel Aresti).

Poesia instrumentala da eta poesia idazten duenak errealitatearekiko konpromesu bat dauka. Batzutan egoera larri aurrean bertsoak egiteaz damutuko dira eta hitzak, sintaxia edo “poetiko”aren etiketa daramaten elementuak desagerturko dira, kaleko hizkuntzarekin parekatzeko. Gudaosteko poemagintzan lehen promozioarentzat izugarritzko inportantzia zuten bi liburuk: *Sombra del paraíso* eta *Hijos de la ira* (egileak 27.ko Belaunaldiko erbestera joan ez zirenetariko batzuk poeta berrien maisu bihurtu ziren) . Beraiekin batera aurreko atalean ere aipatutako César Vallejo eta Pablo Nerudak gerraondoko poesia berregiteko gakoak eman zituzten 40.hamarkadan.

*Alguien pasa contando con sus dedos / ¿cómo no hablar del no-yo sin dar un grito?*¹⁸

*Yo me alquilo por horas, río y lloro con todos; / pero escribiría un poema perfecto/ si no fuera indecente hacerlo en estos tiempos.*¹⁹

*Aquí tenéis, en canto y alma, al hombre / aquél que amó, vivió, murió por dentro / y un buen día bajó a la calle: entonces / comprendió y rompió todos sus versos.*²⁰

Kantabriako itsasoaren kostaldera joan nintzen, / eta Izaroren aurrean negarrez, / nire poemaren urrezko orriak / entregatu nizkien / ubineri (...).

(Harri eta herri).

Gabriel Arestik ere instrumentotzat eta komunikabidetzat hausnartzen du poesia. Salatu behar duen errealitatea, berriz, desberdina da, edo gutxienez,

¹⁸ VALLEJO, César: *Poemas humanos*. Barcelona, ed. Picazo, 1977.

¹⁹ CELAYA, Gabriel: *Tranquilamente hablando*, 1947.

²⁰ OTERO, Blas de: *Pido la paz y la palabra*, Barcelona, Edit. Lumen, 1987.

arlo batean askoz ihardunagoa: bere konpromisoa gizarte euskalduna da eta euskera da (*aitaren etxea, Euskal barria*) honen oinarritzko osagaia.

Nire aitaren etxea / defendituko dut.

Nire lekua dago / herriaren aldean. / Nirekin dagoena / Euskal Herriarekin dago.

Etxeak / lurrarekin / berdindu nabi du. / Nik, / kapitain pilotu / bonek, / ez nuen inoiz abandonatu / hondacen zen / onzia, (...)

Adibide hauetan, *Harrizko herri bau* liburukoak, bai aurkitzen ditugula poesia sozial aldarrikapen tipikoenak, baina ohar gaitezen Arestik nola kokatzen dituen aldarrikapen horiek marko historiko eta sozial konkretu batean: Euskal Herria: *konterri honetan, lur bonen gainean, ene herria*.

Konterri honetan / gizonak / asko sufritzen du, / lanean aida / gogorrik / apenas etzaten da / andrearekin, / erregular irabazten du / dirua / fabrikari eta gero/ soloan makurturik / prestuki bizi da / hoge urtean, / eta azkenean / aire gaizto batek jotzen dio / burua eta / aita zabarra edo alaba gaztea hiltzen du / merke, / hain luzaro / garesti / kopetako izerdiarekin mantendu / ondoren.

(...) / ipuin triste bat, / langileen izerdiarekin, / andre pobreen erditzetako odolarekin, / askoren gosearekin / eta gebiagoren egarriarekin / moldatutako / ipuin / simple / eta / triste / bat, / honela konpreni zenezaten / nola / ene / herria / bizi den / prestuki / lur bonen / usteltasunaren / eta / kiratsaren / eta / usainaren / eta / tristeziaren / gainean.

Juan San Martinek Celso Emilio Ferreiro poeta galiziararekin erlazionatzen du Gabriel Aresti eta gure poetaren irakurketatik ondorio hauek ateratzen ditu:

Baina Aresti beste era bateko poeta da, beste era batekoa esan nabi dut, oso pertsonala berak agertzen dituen ideietan eta bere poesia egiteko era beste gauza bat direlako; ez da Gabriel Celaya, ez da Blas de Otero; ez da ere Longa noite de pedrako Celso Emilio. Gabrielekek konpromezu doblea hartuta zeukan, Celso Emiliok bezala. Beranduko literatura konpromezuzkoa izan zen alde batetik, langileriaren edo behartsuaren aldeko borroka eta bestetik, baita ere, hizkuntzaren aldekoa. Hizkuntzaren alde berak hartu zuen jarrera euskaraz egitekoa eta euskararen konpromisoan lotzekoa.

(“Bilbok gure seme prestuari”, 1986ko Ihardunaldiak).

Euskal gaia izateaz gain, beste gai batzuk ere badauzka, zeinek moralizatzaile eta manikeista bide batean antolatzen dituen: materialismoa, botere zentralista eta burokrazia gaitzaren kutsuarekin alde batetik, eta bestetik, xumetasuna, benekotasuna edo handinahiaren eza, onurakotzat hartuta.

*Jokoa ez da errenta, / esan zuen behinolako / Axularrek. / Ederki
mintzatu zitzaizen / aberatsei, / pobreok ezpaitugu / errentarik, / eta
jokua gure / azken / esperantza / da. / Hala esan zidan / herriaren /
aboak.*

Aberastutzen ez dan gizona / ori da gizon prestua.

Dirurik eztagoen egunean / ezta/ gizonik / erosiko.

*Nik ere / badut / nire egia, / eta bankero jaunarenak / bezainbat /
edo baino gebiago / balio du.*

*Hemen bakarrik gauza bat dago / inork saltzen edo erosten eztuena
/ eta hori da / Gabriel Arestiren poesia, / hain merkea baita / ezen
eztuen preziorikan.*

Planteamendu aldarrikatzailearekin batera dator poeta sozialekin (Blas de Otero: *Huyo del hombre que vendió su hombría*), baina bere erreibindikazioen helburua desberdina da. Arestiren kasuan indibidualtasuna dago, bere *egia* eta bere burua aitortu beharra baitu (*Nire izena, Ni eta nik diodana, Nire abotik ezta hitzik aterako/ egia eztena*). Poeta sozial izate horrek ateak irekitzen ditu bere poesian, nondik ikus dezakegun bere ideologia ezkerrekoa zela. Idealista bat zen? Beharbada bai, frustrazioa nabaritzen zaio lerro ugari artean:

*Egun batean / munduak akabatuko dira. / (...) / orduan, / azkenak /
izanen dira / lehenak, / eta haren eskuman / jarriko gara / ezkerrekoak.
(Harri eta herri).*

*Nire biboca / ezkerrean dago / eta bertako odola / gorria / da.
(Euskal barria).*

*Nire leinuaren ezaugarria da. / Ur lasterraren kontra iber egiten
dugu.*

*Bista laburra dut, eta nire sudurraren aurrean dena / ikusten dut /
bakarrik./ (...) / Mundu bonetan ez nuke/ bizi nabi.
(Harri eta herri).*

*Ene mundua / ez da / erreinu bonetakoa.
(Harrizko herri hau).*

*Ez naiz kejavu nire denporan / Ez dut egundo esan nabi / Zeru azpi-
ko aldian ez dut / Inoren kalte izan nabi / Hurbildu behar nacaie bide
/ Zuzenetik doazanai / Sufritzen duen gizonarekin / Gertatu behar naiz
anai.
(Euskal barria).*

Hori dela eta, poeta sozialekin aurki dezakegun loturaz gain, intimismoak 50.ko belaunaldiko poesia egileekin beste harreman desberdinak somatzeko aukera ematen digu. Gil de Biedma, José Ángel Valente, Francisco Brines eta

beste batzuk poesiaren definizio berri bat ematen dute: errealitate ezkutua eza-
gutzeko tresna. Haien poesia oso pertsonala da: norberaren nahiak, gogame-
nak eta arimaren pasadizoak axola zaizkie. Arestirena, pertsonala ere bada,
baina eguneroko bizitza erakusten du eta etengabeko borroka, ez bakarrik
bere barruan sufritzen zuena, kalean eta besteekin ere sufritzen zuena baizik.
Hau da, Arestiren intimismoa irekiagoa da eta bere pentsamenduak pil-pilean
somatzen dira bertso artean.

*Nork bere begiekin ikusten ditu gauzak. / (...) / Nire buruaz mintza-
tu behar dut, hura delako (ni naizelako) / hobekien ezagutzen dudana.
/ Nire bularra laberintu bat da, dedalo bat, / eta bertako kale kantoi
guztiak ezagutzen ditu:*

*Ni hemen nago, / Basurton. / Gaur kontuak atera ditut / eta etxera
biburturik ikusten dut / oraindik / telebista erosteko / eztudala / aski /
irabazten.*

*Zergatik gizon-andereen prestutasunak / izanen ditut hogeia era? /
Zergatik ez du berdin tratatuko / aberatsa eta pobrea? / Zergatik pre-
miatuko du berdin/ etoia eta noblea?*

*Nik esan berbar dudana/ ezta atsegina, / hau da nire protesta luzea
/ nik hitzegina.*

*Begira nola dagoen / harana / hodei beltzez estaldurik, harantza /
nire deseo haize hotzak / darama. / (...) / Nire bihotzean / tristura. / Noiz
hartuko dut nik alegria / berria?*

Ikusten dugunez Arestiren intimismoak badu bereiztasun bat: orainaldian
espresatzen da. 50.ko belaunaldiko poetek, berriz, iragana dute maiz gogora
ekartzeko premia, eta aldi berean poesia sozialarekiko ez daude oso urrun,
zeren haien burges jatorriaz lotsatu ere egiten dira:

*Yo nací (perdonadme) / en la edad de la pérgola y el tenis. / La vida,
sin embargo, tenía extraños límites / y lo que es más extraño: una cier-
ta tendencia / retráctil. / Se contaban historias penosas, / inexplicables
sucedidos/ donde no se sabía, caras tristes, / sótanos fríos como templos.²¹*

*Y así el buen Dios sustituyó / al viejo padre Garcilaso, y fue llamado
/ dulce tirano, amigo, mesías / (...) / y los Señor, Señor, se elevaron altí-
simos, empujados / por los golpes de pecho en el papel, / por el dolor de
tantos corazones valientes.²²*

²¹ GIL DE BIEDMA, Jaime: *Compañeros de viaje*, 1959.

²² GOYTISOLO, José Agustín: *Salmos al viento*, 1958.

José María Romerak Jaime Gil de Biedmari buruzko artikulo batean, idazlearen esperientzia eta mezu poetikoaren artean dagoen loturaz zera fundatzen du:

El poeta, aunque se base en sus propias experiencias personales, aspira a reflejar la experiencia común, la de todos, en un mundo que carece de visiones universales y vive una Historia cambiante. Hay que rechazar entonces la figura sacralizada del poeta para a cambio sacralizar el poema; y eso sólo puede hacerse distanciándose de las emociones subjetivas para buscar la emoción del texto, no la la del “alma” del poeta que lo escribe: un “hijo de vecino” frente a los vates elegidos como “hijos de Dios”, sean los de la tradición ensimismada y visionaria, sean los mismos poetas sociales y sus retóricas. Porque, como asegura en El juego de hacer versos: “Y los poemas son / un modo que adoptamos / para que nos entiendan / y que nos entendamos.”²³

Izan liteke orduan, gure poetarengan somatzen dugun intimismoa, euskal gizartea bizi ari zen esperientzia aditzera emateko nahia izatea. Bazeukan argi zegozkion jarrera eta noren alde zegoen. Honek bideratzen zizkion eragozpenak salatu eta aldarrikatu egiten ditu bere bertso gorri eta zalapartatsuen bidez: mailu baten hotsak, poesiaren ingudean ez du hotzik ateratzen.

*Cuando el martillo, cuando lo duro y terco
con tacto y metal seco
ataca destellante, declara hasta la estrella,
claro y seco, sonoro, totalmente inmediato,
lo mínimo y precioso del centro diamantino,
señala en mí el destino.*

(Gabriel Celaya).

3.3. Euskara urtu hiri krisoletan

Arestiren poesia, bere egiaren eramale, simbolismotik “urruntzen” da eta hiriari begira lainoz, lokatzez, izerdiaz eta keaz kutsatzen da. Alde batetik bertsoen moldeak apurtzen ditu eta estilo narratiboagoa erabiltzen du. Bestetik, eguneroko egoerak eta esamolde kaletarrak ugari dira. Erritmoarekin jokatzen du, bertso laburra eta etengabeko zangalatraben bidez, batzutan abiadura emanez, bestetan geldotasuna:

²³ EL CORREO, 2000ko urtarrilaren 5a, *Territorios* eranskin kulturallean, agertutako artikulua.

<i>Hibaiek erabaki bat barcen dute: Hemendik. Eta handik mugicen dira geldi, (...)</i>	<i>Hemen sufritzen diat neure bizitzea eta nerue herriarena. (...) ez lezan deserri ene herria, zeren ene herria ni baino lehen bil baledi, ni ere hilen nintziaitekek berarekin batera. (Harrizko herri hau).</i>	<i>Gauza zelaiak, errezak edonorik konpronnitzekoak, esan behar ditut; azalduko naiz Bizkaiko gizonik tontoena, baina hala ere batzamarra eztit inork aboaan sartuko listoa. (Harri eta herri).</i>
<i>(Euskal barria).</i>		
<i>Arruca jaunaren glorian esan nabi dut. (Euskal barria).</i>		

Hona hemen hizkera arrunta, erripikapenak, harridura markak eta hiritar irudi batzuk:

Orain urtero bakarrik / protestatu behar baita, ze demonio!

*Esku beteka biltzen dut egia / aldamenean dauden gauzetatikan: /
(...) / eta gaur eguerdian / Indautxuko plazan / nezkatxa batek zuen
bulabupia.*

Hea noiz demonio betetzen duten, bai / harrizko aurpegi hori / (...).

*Zergatik sartu ote nituen / sudurrak / bain kirats txarreko / zer-egin
bonetan?*

(Harri eta herritik aterako adibideak).

*Hea / noiz demonio/ adiskidetzen diren / kristo / eta / Lenin, / bea
noiz demonio (...).*

Nola gorrotatzen dudan / Ziudad-Realeko Dukea!

(Herrizko herri hau).

*Eguneroko arraxaldeko ordu bietan / nire kafesnea / barcen dudan
bitartean, / Pater Noster bat / errezatu behar dut / Berlineko muraila /
iragatean / hilcen diren / pederasta eta lapur eta erale eta nazi guz-
tiengatik. / Eguneroko arraxeko beracietan (...).*

(Euskal barria)

Arestiren bertsoetan aurki daitezten beste ezaugarri formal batzu aipatu nahi genituzke, poesia sozialaren berezkoak eta, agian, Blas de Oterogandik josotakoak. Bata da hitzen erripikapen eta zenbakitze intensiboa, gehienetan baldintzazko esamoldetan antolatua:

Harmak kenduko dizkidate, / eta eskuarekin defendituko dut / nire aitaren etxea: / eskuak ebakiko dizkidate, / eta besoarekin defendituko dut / nire aitaren etxea; / besorik gabe, / bularrrik gabe / utziko naute, / eta arimarekin defendituko dut / nire aitaren etxea.

Egia bat esateagatik, / alabak / hil behar badidate, / andrea bortxatu behar badidate, / etxea / lurrarekin / berdindu behar bazait; / Egia bat esateagatik, / ebaki behar badidate / nik eskribatzen dudan / eskua, / nik kontatzen dudan / mibia; / Egia bat esateagatik, / nire izena / kenduko badute / euskal literaturaren / orrietatik, / inoiz / inola, / inun / ez naiz isilduko.

(Harri eta herri).

Neure dolorea / bularraren lezean / isilduko banu, / zoro nintzateke: (...). / Neure dolorea urratzeko / hitzak / neurtuko banitu, / ero nintzateke: (...). / Neure dolorea / hitzetan / neurtuko banu, / ergel nintzateke.

Ez ezazue tapa / gizonaren ahoa. / (...). / Orain, / besoak / indargabeturik ditu, / buruan erdi / bitan; / (...); / ebaki dizkiozue / eskuak, / ez dezan ezpatarik / astin. / Hor datza. / Ezin defendi diteke / indarrez. / Bakar-bakar-bakarrikan / geratzen zaio / hitza.

(Harrizko herri hau).

Alzo la mano, y tú me la cercenas. / Abro los ojos: me los sajas vivos. / Sed tengo, y sal se vuelven tus arenas.

Mis ojos hablarían si mis labios / enmudecieran. Ciego quedaría, / y mi mano derecha seguiría / hablando, hablando, hablando. / (...)/ (...). Me cercenaría / las manos. Y mi sangre seguiría / hablando, hablando, hablando.

Si he perdido la vida, el tiempo, todo / (...), / si he perdido la voz en la maleza, / me queda la palabra. / Si he sufrido la sed, el hambre, todo / (...), / si he segado las sombras en silencio, / me queda la palabra. / Si abrí los labios para ver el rostro / (...), / se abrí los labios hasta desgarrármelos, / me queda la palabra.

(OTERO, Blas de: *Pido la paz y la palabra*, 1955).

Eta bestea da irakurlearekin sortzen duen dialektika, elkarrizketak, aginduzko aditza eta deitzale funtzezko esaldien bidez:

nire bitza zuri zuzentzen dizudanean

Entzun nabi didanari:/ (...) nire protesta presentatu behar dudala.

(Harri eta herri).

Kontaera bat, / ipuin simple eta labur bat / esanen dautzuet / zuei, / (...).

*Hasten diat, / Rikardo, / kantu hau, / (biretzat, / Rikardo, / euskara-
ren mutil / gerrilleroa), / biretzat, / (...).*

*Hombres, levad los hombros / sonoramente, bajo el sol que nace. /
(...). / Hombres, izad, alzad / hacia la paz los encendidos mástiles.*

*Yo, pecador, en fin, desesperado / de sombras y de sueños: me con-
fieso / que soy un hombre en situación de hablaros.*

*Yo os traigo un alba, hermanos. (...) / (...) / ¿Os da miedo la verdad?
(...) / (...) / No sigáis siendo bestias disfrazadas / de ansia de Dios. Con
ser hombres os basta.*

(OTERO, Blas de: *Pido la paz y la palabra*, 1955).

Arestik erabiltzen duen hiztegi arrunta eta baliabide hauen erraztasuna poesiaren formaltasunari dagokio. Itxurazko erreztasuna da. Komunikabide-tzat hartzen den neurrian, neurria ez da hainbeste kontutan hartuko, errekur-tso estilistikoak, konparaketak, metaforak edo hitzen apainketa liluragarri guz-tia baztertuak, edo gutxienez hizkera arrunt horrek kutsatuak:

Bertatik ibiliko naiz nola komodatik ohera, / (...).

Bertso batzuren esanahia eta forma miatuz, *Maldan beberan* eta *Harri eta herrin* agertutakoak oso adierazgarriak izan daitezke honetaz jabetzeko:

(...) egarri bizia daukat bihotzean Nire bihotzean /tristura

Ekaitz hamorratua piztu zuen

labarra

urek amatatu zioten bere garra.

Ura darionean, / surik ezta txeka.

Azpian daukat mundua

Ez goian berriz zerua

(Maldan behera).

Nire gainean zerua,

nire azpian lurra

(Harri eta herri).

Dena den, poesia honen esanahia ulertzeak, bere keinuak ere baditu. Hau da, erreztasun formalak ez du beti laguntzen poesiaren mezua biluzten. Harri deitutako zikloan, Arestik gako batzuekin aurkezten zaigu, zeinek interpreta-zio desberdinetara eraman gaitzakete. Haren iruditeria eta munduaren ikuske-ra ezagutu gabe ez litzateke hain erreza izango bere bertsoak irakurtzea. Bai, bere unibertso partikularra osatuta dauka eta sinbologia pertsonalaren bat agertzen da etengabe errepikatzen diren izen-sintagmetan (*aitaren etxea, barria eta arbola, otsoak, ibaia, fariseoak, egia, hitza* eta abar). Hitz hauen erabilera, hurrengo atalean aztertzea dagokiguna, modu ozen eta sinplekoa da, erretorikarik kanpokoa. Baina,aldi berean, haien identifikazioa, hots, kon-notazioa, somatu behar du irakurleak. Arestiren garrasia, bere protesta, zehar-protesta bihurtzen da eta batzutan bere larritasun guztia ironiaz ziprztintzen da (batez ere ikonografia erlijiozua erabiltzen duenean).

Gizonak izan dirade beti / gizonaren etsaiak. / Ardiak zergatik maitatuko ditu / artzaiak?

(Harri eta herri).

Kristok esan zidan baldin / zaflada bat / ematen bazidaten masela / batean, / bestea / eskeinceko, / baina nik / Kristo baino / askozaz tontoagoa / izan behar dut, / edo gaurko gizonak / ordukoek baino / askozaz / listoagoak, / ez baitdidate denporarik / ematen, / eta zaflada guztiak / barcen ditu / belarrondo / batean.

Hainbeste bidegabek, / hainbeste injustitziak, / hainbeste okerbidek, / Kristorengana eramanen ninduke, / Kristo orain bi mila urte / ez balic / bil...

(Euskal barria).

Nahiz eta Gabrielelek berak dioen bere *poesia konprenitzeko* ez dela *behar belarri zorrotzen* eta *tontoentzat eskribitzen* duela, alegoriak eta hitz batzuren signifikantza oraindik kontutan hartu behar dugu.

Ni bizi naizen etxea / bain da zabarra... / Euskal mendietako lehen-dabiziko harriaz / zen labratu: / aurreneko nafar haricaz / zicaizkion ebaki / babeak; / (...). / Eta orain / lur-ikara ikaragarri batek / exearen oinarriak / eta / gilzarrik / dauden / barroka / astincen du / ikaragarriki.

Herri isilaren abo biribila. / Hibai ugaria, / zeineko bura / da, / gure gogoak / janzten zuen / bickunza eskuarra, / (...). / Hibai ugaria, / zeinean / amuarrainak izan dira / ekaicik gabeko / arranzaleen kontra, (...).

(Euskal barria).

Gabriel Arestiren poesiari buruz hitz egiterakoan, horrela azaltzen da Karmelo Landa:

Hiru liburu hauetako poemetaz badabil hortik eritzia, hizkera zuzenean eta mezuan irabizi zutena literaturtasunean galdu zutela, aurreko Maldan Beherarekin konparatuz, adibidez. Ez dakit nik erizpide hori ego-kia den, baina susmoa badut lehen irakurketan nabaritzen den baino sin-bologia sakon eta landuagoaren jabe direla Harriaren poema hauek.

(“Bilbok bere seme prestuari”, 1986ko Ihardunaldiak).

Poemagintzan, egileak modu batean ala bestean hizkuntza berkodifikatzen du, bere iruditeria eta munduko ikuskeraren arabera ohizko esanahia aldatuz. Hau kontraesankorra dirudi. Poesia sozialaren lehenengo irizpidea mezu bat komunikatzeko gaitasuna izatea da. Beraz, poeta esanahien berregile aurkezten bazaio irakurleari, hots, hiztunaren kodea apurtzen badu, ez litzateke komunikatzeko gaitasuna murriztuko? Beharbada, Aresti bizi izan zen garaia eta berak sufritzen zituen erasoak kontutan hartzea komeni zaigu. Zentsurak berak behartu ziokeen metaforeen bidez adierazten. “Bilbok bere seme prestuari”, 1986ko Ihardunaldien aktetan honi buruzko zenbait iritzi ditugu:

Uste dut halako gaiak orain ateratzeak mindu egiten gaituela, baina beharrezkoa da gauzak diren bezala ezagutzea eta historiaren egiazko bertsioak egitea. Bazterketa hori Arestik berak aipatzen du. Ustu dut maila askotan eman zela eta, nik dakidanez (...), alde askotatik etorri zitzaizkion erasoak.

(Karmelo Landa).

Aresti ez zen inori gehigi lotzeko pertsona; eta hortik sortzen zitzaizkion problemak.

(Juan San Martin).

En ese momento todos -el País Vasco, el resto de España- estaban pasando por la misma circunstancia: una opresión, una situación de dictadura militar.

(Sabina de la Cruz).

Si Gabriel Aresti viviera lo tendrían silenciado y medio mendigando. En vida Aresti ha sido tratado como los Unamuno, los Pío Baroja, los Blas de Otero, los Oteiza o los Gabriel Celaya. A Aresti lo fueron matando a golpes de represión y de disgustos tanto desde el franquismo como desde las fuerzas democráticas.

(Agustín Ibarrola).

Donde yo le veo un hombre solitario, tremendamente solo, es a la hora de realizar su obra. Porque él se veía, (...), bombardeado por la izquierda y por la derecha. Yo recuerdo la edición de Harri eta herri para presentarse al Premio Nacional de Poesía Vasca, y las críticas le llovían por todos los lados. No solamente por el lado nacionalista, (...), sino también por parte de la izquierda.

(Dionisio Blanco).

Beste alde batetik, ezin dugu ahaztu Aresti literato oso iragazkorra zela. Estilo, genero eta mugimendu desberdin askoren eragina zeukan eta ez zen konformatzen estilo bakar bat landuz, bere lumak forma guztietara ailegatzeko prest zirudien.

Gabrielen obran, lan poetikoan behintzat, ez dago etengabekotasun edo koherentzia bat, aniztasun bat baizik. Nik Arestirengan nabaritzen ditut poeta desberdin batzuk: alde batetik poeta sinbolista bat, (...); gero, poeta sozial bat noski, eta baita ere ni ausartuko nintzateke esatera Arestirengan inglesek "Minor-poet" deitzen duten poeta bat dagoela.

(Jon Juaristi).

Horrela ikusita, idaztankera konkretu bati buruz hitz egin beharrean, poesia sozial, sinbolismo edo modernismotik jasotako eraginei buruz hitz egitea aproposagoa izango liteke. Adibidez, atalaren "Harrizko" bertsoen moldeak narratiboagoak direla aipatu dugu. Gehienak bai, hala eta guztiz ere, sone-

toak (*Euskal harriari: Aberri ilunaren hirugarren sonetoa* eta abar), koplak eta zortzikoak aurki ditzakegu, formaltasun poetikoaz goitik behera apainduta.

Hemen gertatzen dena / kontatu behar dut. / Zortziko nagusian / kantatu behar dut.

(*Harri eta herri*).

Edukia, mamia eta formaren arteko oreka izan da betidanik poesiaren kezka. Ulergarria, kaletarra (poesi sozialaren kasuan) eta aldi berean dizdiratsua. Arestik egindako saio formal hauek ez lirateke izango hauxe lortzeko ahalegina? León Felipe, Blas de Otero edo Miguel Hernández-en antzera, zeinek bertsoaren doinua eta sentimendua batera lantzen zituzten: *la lengua en corazón tengo bañada*.

3.4. Harriz zabaldutako deialdia

Bigarren atalean ikusi dugu nola Aresti poeta sozial bezala errebeindikazioak egiten dituen, baina bere gai printzipala gizona da, gizonarekiko haren sentipenak eta planteamenduak. Aldi berean, aldarrikapen hoiien ondorioz sufritzen dituen uxadengatik defenditu beharra dauka. Berak irudikatzen duen euskal gizarte utopikoa eta errealtate artean sortzen den desorekak bultzaturik, banaketa bipolar batean jorratzen ditu gai batzuk: baiezkua eta ezezkoaren oihartzuna dirudinekoak.

Honek sinbolismoarekin lotura dauka. Hobeto esanda, ikono baikor eta ezkorrek, zein ikono erlijiosuek bere obran zehar irauten dute. Posiblea da “Harri” zikloan sinbolismo pertsonalagoa edo intimistagoa izatea. *Infernuak*, adibidez, kultura biblikoaren islada izateaz gain, Bilbo, idazlearen jaio eta bizi hiria errepresentatzen du. Oraingo infernua, basamortua, simaurtegia, Euskadiko lurra izango da, T. S. Elioten lurra baldia (*The waste land*).

Bilbo deritzan / infernu bonetan.

(...) / zergatik bera oraindikan ezten / euskal arimaren zolara heldu, / gu itotzen garen / infernu behera bonetara. / (...). / Hau da basatzatza haundi bat.

Zerua dago goibelik eta / lañua dabil ibaian. / Alako egun asko ikusten / dirade sarri Bizkaian.

(...) / zuri / espaniako andrea / zimaurretan aurkitutako lili apala / (...).

(*Harri eta herri*).

Iluntasuna eta zikinkeria irudi errealak dira: Bilbo, jakina, hiri grisa eta tris-tea da. Horren azpian datza, Arestik inprimatu nahi zuen zentzua: Bilbo hiri erdalduna (*Bilbaoko erdal herri bonetan*):

Leben / euskera / pucu sakon eta ilun / bat zen, / (...).

(Euskal barria).

Gure lur honetan, nora, nora? / Hemen ez da argirik.

askaotik sendejera / bilbaon / esperantza / oso mebar, ilun eta laburra / da.

Burdin-mebatz abandonatuak, / ene Bilbao tristearen inguruko / gerrikoa. / (...). / Lur ebakia. / Lur abaztua.

Lur hau usteldurik dago;

(Harrizko herri hau).

Paradisua, berriz, Arantzatzun kokatzen du, bakardadean, mundutasunetik urrun. Beste erreferentzia erlijiosuek, materialismo eta fariseismoaren aurka, onura adierazten dute. *Maldan beheran* bezela infernu-paradisua eta behe-goiko arteko paralelismoa dago, baita ere Aresti-Jesus eta Gernikako arbola-ebanjelio artekoa.

Arantzatzun deritzan / gailur horretan... / paradisu horretan...

Egunero Laudioko kanpandorrea ikusten dudanean, / fabriketako tximiniekin konparatzen dut, / eta ikusten dut / eztela bain gora, / diruak / fedeak baino / gorago / igotzen baitu.

(Harri eta herri).

Eta hi, / Gernika, / ene ebanjelioa / baiz: (...).

Zeren, nola sufrituko / nuke / neure gurutzea, / ebanjelio bat / predikatu / gabe?

(...) / bilen / nintzateke, / ene esanak kontsidera litzan / euskal barriak.

(Harrizko herri hau).

Antonimoak eta kontraesanak bere irrintzi eta garrasiak kanporatzeko erabiltzen dituen baliabide semantikoak dira: argia, eguzkia-itzala, iluna, ilargia; egia-gezurra; heriotza-bizia; saldu-erosi; hitz egin, kanta-isildu. Arestiren pentsakera erradikalizatzen dute.

Egunen batean / eztu inork / ezer erosiko; / egun batean / ezta merkatuetan / sagarrik / salduko.

Orain artean, diot, bai, orain artean / prestuek egia esan dute beti, / eta doilorrek gezurra. / Baina orain egia batek ezta nabikoa, / orain arrazoia defenditu behar da, / eta orain harmak dira / gezurra eta egia.

(Harri eta herri).

Sasi-poetek / plajiatzen badautate ere, / soinuak / ez du entzuten, / sua ez da erretzen, / ura / ez da bustitzen, / argia / ez da ikusten, / dirua

/ ez da erosten, / airea / ez da haizatzen / eta, / hitz batean, / kausa batek / ez du / bere arrazoa / motibatzen.

Hemen sufritzen diat / neure bizitzea / eta neure herriarena. / Hemen gozatzen diat / neure bizitzea / eta neure herriarena.

Kanta ʼzagun orain artean / nekez isildu duguna, / (...).

(Harrizko herri hau).

Hiztegi honen arlo semantikoak hausnartzea ere interesgarria liteke Arestiren mundu ikuskeraz eta ideologiaz jabetzeko. Gorputz adarrak, batez ere, gradazioetan deskribitzen dituen galerak manifestatzeko (*Nire aitaren etxea, Ez ezazue tapa / gizonaren aboa*) erabiltzen ditu eta *hitzarekin*, bai fisiko-ki (*aboa, mibina, eztarria*), bai metaforikoki (*burua, begiak, bularra, arima, besoak, eskua, batzamarra, oinak*) zerikusia daukate. Merkatal hiztegiaren, Arestiren lanbideak eragindakoa, burgesen unibertsoa isladatzen da eta handik kanpo poetak hartzen duen jarrera: *zorra, dirua, merkatua, prezioa, saldu, erosi, debalde, merkeena, karioena, bankero jauna, bilantzea* eta abar. Identitatea aldarrikatzeko *Nik / Ni / Nire* izenordeak *esan, izena* eta *izan* ondoan agertzen dira. Koloreak ere esanguratsuak dira, batez ere gorria: *irrintzi gorri bat; etorkizuna dator / kolore gorrian; libo urdinezko zelaian; zeta gorrizko zelaian; odola gorria*. Arestiren kritikeen josotzaileak animalia bihurtzen dira maiz, gizakiengan konnotazioa txarrekoak: *Otsoen kontra; Hau ezta ustegia / Erroi artean izan nintzaden / Benetan ausartegia; Zorriak oso / aspergarriak / dira. / (...) / Bilboko zorriak / Euskalherri guztira / sakabanatu dira*). Euskal gaia *hitza, arbola, etxea, harri eta herriak* jorratzen dute.

Hizkuntza, askotan, etxearekin edo noraezean doan itsasuntziarekin parekatzen da: *Ni bizi naizen exea; onzia zabarra*. Batzutan, harria etxea eraikitzekeo elementua da, hots, hizkuntza herria osatzeko elementua. Bestetan, harria agorraren sinboloa dirudi: *Nondik dator argia, bemen ez baitago harria baizik. Hemen dana harria da* (Jose Azurmendiri esandako hitzak); *Harri zorrotzak daude hortik, minduko zaitu oin-zola; / Basamortua (Maldan behera)*. Beharbada eremuetan aurkitutako harriak ez daude labraturik eta eremuetan, infernuan, iluntasunean ezin da harririk labratu. Horretarako instrumento bat behar da, eskulangileak eta esperantza: hona hemen idazlearen unibertsoa, iruditutako errealtate berezia, iragana eta etorkizuna ondo elkartzen dituena, oroimena eta geroa, sarritan ametsetako ehunez jositako etorkizun bikaina: UTOPIA

*labraturik
gera dadin
euskal
harria*

4. LAU HAIZETARA

4.1. Poesia herritarra eta herritik kanpoko poesia

Poesia gizon batek sortzen dau beti. Gero herriak onartzen eta ukatzen dau. Onartzen dauena poesia erritarra da, ukatzen dauena erritik kanpoko poesia da. Ori da gureztat bereizkuntza bakarra.

(Gabriel Aresti, Ondarroan, 1964 urtean).

Bai *poesia* izenak bai *erritarra* adjetiboak, beraiekin batera mitoa eraman ohi dute. Eta mitoak ideia faltsuak edo kritikatu gabeak egiazat jotzera bultzatzen du, azterketa arrazionala arbuatuz. Gainera nahaste-borrastea erakarri arren, argibide paregabea bailitzan agertu nahi du gure betaurrean. Gehiengentan azalpen guztiz sinplea erabiltzen da eta ez du ikuskera edo adiera bakar bat baino onartzen.

Testuinguru honetan tradizioa dugu azalpen bakarraren argudiorik tinkoenena. Usadio zaharra egia iraunkor gisa hartzen da, eredu da, hain zuzen ere. Argudioa, ordea, tautologikoa da, hots, tradizioak ez ditu interpretapenak onartzen. Kritika guztiak erasotzaile eran hartzen dituzenez gero, monopolioan bizi nahi duen kontzeptua da, zuzena eta argigarria. Tradizioaren balioa gaia denbora luzean igarotzean datza: luzaro iraun duenak *secula seculorum* iraun behar du.

Beraz, berrikuntzarako ahalegina, heterodoxia indartzailea den aldetik, ez da begi onez ikusten: arrotza, ez ohizkoa, herritik kanpokoia, zikina, iluna, ez jatorra.

Tradizioak nekez onartzen baditu kritika eta berrikuntza, are gutxiago onartuko du bera ere joera asmatua, murrizta eta urritua dela

Ohiturak herriaren memoria hurbilaren lurraldean egin dezake habia baina Arestik berak ongi dioen bezala, memoria ahanzdura baino ahulagoa izaten da eta herriak ezin du bere jatorriren jatorrira ailegatu. Horrexegatik, tradizioa hirurehun urte atzera luzatu ahal den memoria gauzatze bat baino ez da.

Aurreko guztia zer dela eta?, galdetu ahal dute irakurleek. Jakina, galderak atalaren lehen lerroetara itzulerazten gaitu: poesia herritarra edo, hobe esanda, zer da poesia herritarra eta herritik kanpoko poesia?

Saiakera honen irakurleak Arestik tradizioaren enbata jaso zuela badaki jadanik, baina hau egia bada ere, ahozko literaturan auzia areagotuko da. Interpretapen ofiziala zaharkituaren eraso jasoko du, indarrean zegoen bert-solarizatik atzerago joz, Txirritaren Eskola deitutako joera klasikora, alegia. Interesgarria da oso, puntu honetan bi tradizio egiten dute topo eta. Gure tesia indartzen da: tradizioa mundu ikuskera bat adierazten duten gai multzo baten interpretapena baino ez dela defendatu dugun aldetik, Arestik berak euskal literaturaren historian zehar bi tradizio aipagarri bereizten ditu: herrikoia eta garbizalea eta lehenengoaren aldeko apostua egiten du.

Orduan, arrazoizkoa iruditzen zaigu honako hau: bertsolaritza literatur adierazpen klasikoaren tradizioan dago, herritarra eta soziala.

Hona iritsirik azkenengoa jar dezagun aztergai. Duda barik bertsolaritzak Aresti liluratu zuen herrikoia ezezik soziala ere zelako. Eta soziala bada kritiko ere bai. Idazlearentzat ikutu soziala izateak betiko bideari muzin egitea zekarren, hots, mugimendua, aldaketa, bizitasuna, bide berrien bilaketa:

Burnia usatzearekin manaiatzen da; geldirik dagoenari urina egiten zaio.

Arestik euskal literaturaren tradizioan kokatu zuen bertsolaritza, baina herritzen ez dena hiltzen delako ustean dago. Bere ustez, eta hau ez dugu inoiz ahantzi behar, orain euskal idazle klasikotzat jotzen duguna berritzaile handi-handia izan zen bere garaian, Leizarraga edo Barrutia, kasu.

Hala ere, bada hau guztia ulertzeko beste ikuspegi bat, Arestiren garaian indarrean zegoena, hain zuzen ere. Begira dazagun gerra osteko euskal kulturaren ikuspegia. Sarritan basamortu kulturala izan zela entzun bada ere, hau ez da oso zehatza. Basamortu kulturala kultur adierazpen guztien heriotza heltzean sortzen da. Eta egia esan, basamortu hauek, geografikoen antzera, oso urriak dira munduan. Gehienetan biziak aurrera egiten baitu, eskasa eta penagarria izan arren.

Gerra ostean, Euskal Herriaren iraupena euskal kulturaren beraren jarraipenari lotu zitzaion. Jokaera hau guztiz arrazoizkoa da diktadurapeko herri txiki edo gutxituetan, gurea bezalakoetan, esate baterako.

Indar politikoak klandestinitatean mugitu behar baziren ere, kultur adierazpen batzutan gainbizi nahi izan zuten. Eta nola? Hona hemen Euskal Herrian nagusitu zen joera, errealitate gordinak bultzatua, noski. Baina edozein proposamen ere mentalitatearen fruitua izaten da eta memoria kolektiboren emaitza.

Euskal kultura nazionalismoaren esku geratu zen eta honen gauzapeanak talde honi zegokion kultur tradizio erari erantzun zion.

Ikusmolde hau erresistentzia gisa uler daiteke, baina nahitaez hartutako bidea gidaritza zehatz baten emaitza da. Garai hartan euskal kultura elizaren aterpean garatu zen. Honek babesa eskeini zion eta kutsu erlijiosua erantsi ere. Baina hau ez da kontu zaharra. Gerra aurreko kultur mugimendu euskaldun gehienak elizkoiak ziren eta folklore-erroei loturikoa. Ikus dezagun azken hau.

Ez da esan behar folkloerari emandako adiera jatorrizkoa dela, etimologian bilatua. Folklore Europa kontinentalean, Alemanian batez ere, sortu eta indartutako kultur ezagutzaren alorra da, herri bateko ohitura eta tradizioei buruzko zientzia.

Folklorean tradizio multzoa biltzen da. Baieztapen neutro honen atzean interpretapen historizista dago. Folklore barruan historiak garrantzia hartzen du, baina historia hori herri horren izakeraren arabera suertatzen da. Historia ezezik, politika ere herriaren nortasunari begira egingo da. Zenbait kontzeptu labankor sartzen dira ikuspegi honetan: inkonsziente kolektiboa, herriaren izpiritua eta imaginario kolektiboa.

Azken batez, proposamen hauei erromantiko kutsua somatzen zaio. Herria unibertsoaren zati bereizgarria bilakatzen da, arrazoi unibertsalaren proposamen ilustraduak bigarren tokian uzten dira eta.

Dudarik gabe, folklore erromantikoa oinarritutako giro kulturalak bere emaitzak izan zituen, baina gutxitan aitortu dena berak utzitako hutsuneak dira. Bide bat hautatzen denean beste batzuk bazterten dira. Kultur proposamen abertzalea ikuspegi folklorikoan oinarritu zen. Dantza, hizkuntza, mendizaletasuna, ohitura zahar erlijioitsu eta bertsolaritza konfesional samarraren bidez garatu nahi izan zen, sormen literarioa honetatik at utzirik, ohizko literatura, hau da, idazlego ofizialari dagokiona, olerkarien mugimenduari jarraituz zirauen bitartean.

Olerkariak baino lehen, literatur mugimendu erromantikoa Euskal Bestak eta Lore Jokoak izeneko ospakizunetan isladatu zen. Hura ere azkenengo fruitu berantiar gisa uler daiteke. Ez da esan beharrik joera honek fruituak eman zituela, hala ere, Arestiren ustez, tradizio honek artearen zereginik garrantzitsuena hautsi egiten du, hau da, etorkizunari aditzea. Euskal teatroaren egoerari buruz dioena puntu honen argigarri zaigu.

Talde haek euskal komediak eman beharko lituzkete baina berriak, Altzaga eta Soroa guztiak alde batera utzirik. Hoek ongi daude historiarako, baina ezta dukagu zertan historian bizi. Herri hilak historian bizi dira, herri biziak etorkizunean, esperantzan, molde berrietan, mugimentuan.

Beraz, Gabriel Arestik herriaren identitatea zokoratu gabe ez du begirada iraganera zuzentzen, geroari begira lan egiten baizik. Historiaren garrantzia ukatu barik, ez du den dena balantza historikoan neurtzen. Identitate berri eta hiritarraren sentimendu bat zabaldu zuen. Honetan modernoa dugu, agian lehen euskal idazle modernoa, ikusmolde askoren apurtzailea, bere maisuak izan ziren bezalaxe, Leizarraga, Axular edo Xenpelar, kasu. Berak esandako hitz hauek aipamen justifikagarriak dirudite:

Azken larogei urte oneitan pizka bat aldatu dira denporak eta gaurkoak ez gara erromantikoak. Literatur beste jo muga batzuk dadukaz, eta orain gizarteko edo gizaldekoko gaia billatzen da.

Eta gizaldekoko gaiak nork isladatu bertsolariek baino hobeto?

Gaurko euskal poetak bi klasekoak gara, bertsolariak eta olerkariak.

Hitzen azalaren barne sartu ezker, literaturaren bi kontzepzioak plazaratzen ditu: iragana / geroa, herritik kanpoko / herrikoia. Aurkako binomio hauen bidez uler daiteke hobeto poetaren esana:

Poesia erritar bat ez da beti bizi izaten.

4.2. Bertsolaritza: Euskaldunen fruiturik herrikoiena

Herrikoia dena ez da aizea bezalako eskuragaitza den errealitatea, zehatza eta izen bereziek eraikitako errealitatea baizik.

Aresti, *Bizkaitarra* sortaz geroztik bertsolaritzaren eragina oso nabarmenduko da teknika, hizkuntza eta literatur diskurtsoaren tonuan. Aurrerantzean bertsolarienganako zaletasunak tinko iraungo du. Arestiren aukera hau ulergarria da oso. Urte hauetan gaztelaniazko, katalanezko eta gailegozko literaturgintzari ere zentzu berria nagusitzen zaio: “poesia sozial” izenez ezagutu dena, hain zuzen ere. Premiazko artetzat jotzen da poesia. Jose Hierroren poema zati honek argi eta garbi adierazten du poesia sozialaren zentzua.

La poesía es como el viento, / o como el fuego o como el mar. Hace vibrar los árboles, ropas, / abrasa espigas, hojas secas, / acuna en su oleaje los objetos / que duermen en la playa.

1960 inguruan Europako literatura pil-pilean dago, gizartean gertatzen ari diren astinketen ondorio zuzen-zuzena da. Baina Aresti beste poeta batzuk ez bezela bide guztiz pertsonalari jarraituko dio, tradizio eta abangardiaren sintesi ezinhobea lortuz eta, jakina, honen fruitua herrikoia izango da, poesia militantea baino poesia intimista da berea. Patri Urkizuk oso ongi adierazi digu joera hau:

Su figura crítica y tremendista, al modo de un lobo solitario, se revelaba en sus piezas contra la arbitrariedad del poder y la moral tradicional vasca, creando una síntesis de tradición y vanguardismo que podría clasificarse, dentro del valor relativo de toda etiqueta, como de teatro popular revolucionario.

Baina izenburuaren galderara itzul gaitezen. Bertsolaritzan Arestik tradizio ez eskribitua eta herrikoia ezezik, soziala ere badela aurkituko du, beraz, bere poesia soziala ez da herri poesia bertsotutik oso urrun kokatuko.

Euskara klasiko eta guztiz kultotik aho-bizkaierarik herrikoienara pasatzen da eta neurri aldetik ere koplak eta zortzikoz zipriztintzen da.

Gure poetaren ustez garbizaletasuna ez da sekulan ere herrikoia izan, horrexegatik bere sasi populismoa biziki kritikatu zuen, ezin baita garbizale eta benetan populista izan batera, aitzitik, euskal klasikoaren hizkera herritik hurbilago dagoela pentsatzen du, Axularrena kasu. Garbizaletasuna ez da mugimendu kulto eta landua baina areago herrikoia.

Beraz, bertsolaritzan aurkiturikoa ez da tradizioaren lilura, baizik eta honen indar salatzailea eta herriarengana, populuarengana heltzeko efikazia. Gainera ez du etenik ikusten poesia eta bertsolaritzaren artean, saiakera honetan zehar behin eta berriz aipatu den bezela. 1960an Donostian eman zuen poesia eta euskal poesia zeritzan hitzaldian zioen:

Santagedako koplak asmatu zutuztenak jende argia eta egiazki poeta izan ziren. Gaur egun eztago Euskal Herrietako zati hauetan, baren parerik. Koplariak desagertu egin dira Bizkaia eta Gipuzkoatik. Badi-rudi bakarrik iraun dutela Zubero aldean.

Baina ikuspegi sozial honek berebiziko dinamismoa erantsi nahi dio bertsoari, Txiritaren eskola soziala ahaztu barik, bertso klase berriak asmatzeko. Poetak oso ongi adierazi zuen bezalaxe:

*Hau dun herriaren boza, entzuten dun, prenda?
Arte haundiaren adar haretatik
begira nola
lax bat bezala, isurcen den,
hur mugitua busti arte.*

4.3. Bertsolaritza sagardotegitik komentura egindako bidea

*Ez,
ez ezazue tapa
gizonaren aboa.*

Hona hemen Euskal Herrian hain gutxitan jorratu den auzi literario baten adibidea, Basarri eta Arestik hirurogei urteetan burutu zutena, alegia, Zeruko Argiaren bidez plazaratua.

Eizmendik eta Arestik bat egiten zuten kontu baten: bertsolaria ez da bufoia eta ez da guztien barregarri izan behar. Orduan, zein ote da bertsolariaren funtzioa? Arestiren ustez ez du barrerazi behar, ezta negarrerazi ere, dardarerazi baizik.

Su básico carácter es su calidad de poetas sociales, de críticos de la sociedad, de denunciadores de vicios y corrupciones.

Helburu honen paradigma Txirrita izango zen eta bere eskola edo jarraitzaileak. Duda barik bertsolaritza sozial hau sagardotegian, plazan edo kalean suertatzen zen, orduko espazio publikoetan, alegia.

Basarrik bertsolaritzari duintasuna ekartzeko, tabernetan galdu omen zelako, sagardotegitik atera eta bestelako izakera erantzi zion.

Estabaida honen kronika errez egin daiteke orduko *Zeruko Argiak* kontsultatuz, baina ez da hau gure asmoa.

Arestiri ez zitzaion bertsoetan lirismoa edo barrea nagusitzea atsegiten, azken batez, bere ustez bertsolaritzaren eremua ez da komikoena edo poeta lirikoena. Kontua da, aldiz, nola bete funtzio soziala nekazal gizarte hartatik kanpo. Egia da Txirrita, Pello Errota edo Xenpelarrek gizarte giroa berotu eta astindu zutela, neurri batean, jakina. Elementu kritikoak hizkuntz zorrotz, zuzen eta gordin baten bidez plazaratzen ziren. Mezua da garrantzitsuena, bertsoaren azkenengoa, hain zuzen ere. Helburu hau besterik ez du nagusitzen gure poetak. Bere ikuspegiz bertsolaritzak ez du zergatik bete behar kanon estetiko bat. Literaturgilea baino juglarraren antzera jokutzen du bertsolariak. Bertso apaindua edo egitura formalagoa bertsopaperrak bete du. Ez da ahaztu behar bertso idatzien indarra, Txirritaren garaian ere, propaganda-rako erabiliak behin baino gehiagotan.

*Sin embargo los bertsolaris viejos no me dejan elección: Txirrita, Xenpelar, Udarregi... Los bertsolaris ya no son así. Ya murió Txirrita, y Basarri los sacó de las sidrerías. Ahora se reúnen, como el precepto anual, por lo menos una vez al año, en un convento. Ya no son pueblo, ya están más arriba.*²⁴

Arestiren ikuskera, aurrerakoia eta klasikoa era berean, bertsolaritzaren irudi honetan ikusten da:

Bertsolariak ere poetak dira, poeta baserritarak, egiazko poeta sozial bakarrak, eskolarik gabeko poetak, olerkari guztiak baino hobeak.

Jarrera hau bat dator orduko poesia sozialaren esanahiarekin. Hirurogei urteetan poeta kalera jaitsi egiten da, bertsolaria, ordea, beti izan da kalean, plazan, sagardotegian.

Ahazkotasunari garrantzia kentzen dio, idatziari kentzen dion bezala. Poeta eta bertsolariaren arteko zubia ezartzen du, azken batez edertasuna bilatzea eta komunikatzea helburu nagusiak dira gure idazlearen ustean:

Poeta berbearen arartekotasunagaz edertasuna bilatzen dauan artista da. Bardin deutsa aren berbea eskribitua edo esana izan dadilla.

Beste behin honako hau dio:

Bertsolariak dira euskaldun poeta erritar bakarrak, erriaren izaerarik egiazkoenetik ateratzen direlako, eta gañera gure erriaren istorian zear sortu dan eskola batean artzen dabelako parte.

Egileak bertsolaritza oso zaharra eta klasikoa bilakaturiko literatur sozialaren jarraitzaile gisa ikusten du:

²⁴ *Basarri bertsolariari*, ZERUKO ARGIA, 1963ko azaroaren 17a.

herederos directos de la literatura cantada, la pre-literatura vasca, de Etxepare, de la antigua épica y de la constante lírica del cancionero.

Eta tradizio hitzegin eta kantatu honetan Pernando Amezketarra, Xenpelar, Udarregi, Txirrita, Mugartegi, Azpillaga eta Lopategi sartzen ditu askoren artean.

Argi da Arestiren aburuz Bertsolaritzaren ekarpena lehen mailakoa dela. Eta euskal klasikorik handienen parean jartzen ditu Amezketarra, Xenpelar eta Txirrita. Pernandoren ikuspegi barregarria zelakoan, honela idatzi zuen:

Orduan etzait dudarik kabitzen, Pernando Amezketarra ezta pailazo barregarri bat izanen, ezpada Euskalerraren aitajaun bat, Axularrren alturakoa.

Azkenaldian, berriz, bertsolaritza mikrofono aurrean egindako ikuskizuna bihurturik, sarritan saio komiko hutsak edo lirismo hunkigarriak jotako bertso saioak bultzatu eta txalogarriak gertatu dira.

Bertsolariak zer esan behar du?, jendeak entzuten nahi duena edo, aitzitik, bere ikuspegia adierazi. Hona hemen konpondu gabeko auzia. Arestik ez zuen dudarik izango, egiazkoa ez bada, dena alperrik.

4.4. Tradizio hitzegina: bertso, koplak eta musikatua

El poeta vasco suele escribir para los suyos. Más aún, no escribe, canta, y que lo suyo se lo lleve el viento o los corazones de los que le oyen cantar.

(Elías Amézaga).

Tradizio hitzeginari buruz mintzatzean, bertso, koplak eta abestien arteko erlazioa bilatzen saiatu beharra dela iruditzen zaigu. Ez dira gauza bera, jatorri desberdina dute edo gutxienez, iturri ezberdinetatik edaten dute. Hala ere enbor bereko kimuen antzera aspektu amankomunak dituzte.

Koplak eta bertsoen arteko desberdintasunari dagokionez Arestik zioen:

Bertsolariak prosaikoagoak dira, eztadukate koplarien irudimenik, naiz eta haien ofizioa habilagoa den. Koplariak naturatik hartzen dute oin eta basoko gauzek eskeintzen dizkieten irakaskintzak, gizonaren izaera eramaten dituzte.

Ez dugu uste, berriz, bertsolariak koplariak baino prosaikoagoak direnik, narratiboagoak baizik. Bertsoa narrazio txikia da, gaiaren zama daraman estruktura. Bestalde, narrazioetan, idatzian zein ahozkoan, prosan zein bertsoetan, narratzailea zuzendaria da, mezu emalea, kontalaria, berrien plazaratzailea edo propagandagilea. Beraz bertsoa narrazioa dela esan daiteke eta agian habilitate hauxe koplarekiko desabantaila.

Kopla arinagoa da, ez du narrazioaren eskemetara makurtu beharrik. Koplak lau haizetara zabaltzeko joera du, airea bezain azkarra. Koplariaren izena errez ahazten da. Koplak ez du jabe izan nahi, anonimo eta unibertsoa du amets. Koplariak kopla herriarentzat sortzen du eta berak bere gain hartu omen du. Herritik eta herriarentzat jaioa, herriarena bilakatzen da.

Koplaren sorreran naturarik hartzen diren pertzepzioak eta irakaskintzak daude. Egitura narratiboaz libre direla irudimenari eraginez literatura metaforikoa sortarazten du eta gainera musikatua izateko joera nabarmena du. Azken batez herriak kopla eta doinua errez urtzen du herri musikan.

Koplaren unibertsoa baserria, paisaia, natur kromatismoa eta nekazal giroan sorturiko burutazioa, erreflesioa eta irudien asmazioek osatzen dute. Unibertso honetan gaurkotasunak ez du axola, gaia eta mezua oso ongi bereizten dira eta. Kopla den tokian ez da urrun soinua egongo. Trikitrixa eta panderoak laguntza bikaina eskaini ohi diote herri literatura mota honi.

Arestiren garaian eta gaur egun ere baserri giroa ez da jadanik nagusi Euskal Herrian. Poesia herrikoiak habia berria bilatu eta aurkitu ere egin du haur folklorean, triki trixa zahar eta berrian eta zenbait idazle ta bertsolariren ahaleginetan.

Gabriel Arestik ere koplaren erreinuan sartu eta harriaren poemetan lorarazi zituen. Koplaren erresuman barna harrizko poema leundu egiten da. Karga astuna arinduz multzo atseginagoa lortzen da, neurri xumean adierazitako hauek bezala:

*Munduan beste asko lez
arta buruan oskolez.
Atzo aspertu nintzaden
maisuez eta eskolez.
Poeta naizen ezkerero
eztut zerurik espero.
Bederatzi kopla ditut
lau zubur eta bost ero.*

Koplek nekazal mundu hartako alegrantziak eta penak gordetu dituzte, mundu zaharraren jakinduria. Koplariaren notak isildu samar diren honetan Agustín Goitisolok 1968an idatzitako poema zati hura datorkigu burura:

*La materia del canto / nos la ha ofrecido el pueblo / con su voz.
Devolvamos / las palabras reunidas / a su auténtico dueño.*

Nolabait Gabrielelek herrira iristeko saiakera etengabea poemetatik bertsoetara, bertsoetatik kopleketa eta kopleketa poema musikatueta egin zuen bidea.

“A la inmensa mayoría” deitu dezakegun utopian musikariaren esku, kale, plaza eta etxeetara iristen dira, batez ere Oskorriren bidez. Garai honetan

kopla oktabila militantea bilakatzen da. Poesia soziala herrira itzultzen da eta herriak berea egiten du.

Kopla eta kanta hauen gaia kritikoa, ironikoa edo protestakoa izan ohi da. Aukeratutako neurri eta Oskorriren doinu alaiari esker hitz gazi-goxoak epel-tzen dira eta herri folklorerako bidea errezen da. Egun da Santi Mamina koplak, kasu.

Duda gabe formak eta edukierak ere testuinguruaz zerikusi handia dute, azken batez literaturan xede komunikatiboa nagusitzen da.

Arestiren azken bost urtetan euskal kantagintza gorian zen eta protesta-kantak edonon entzun zitezkeen. Garai hartan hitza da nagusi eta Arestik mailua kolpetzen du etenik gabe, mintzo sarkor eta gordina bezain esperantzagarriaz. Hitza eta ekintza ondo uztartzen ditu: *gure ekintza izan dadila gure biztaren alaba*.

Propaganda lana burutu ote zuen ala ez bigarren tokira pasatzen da. Arestik Euskal Herriko populuari heltzen dio era ireki eta zabalez orduko Oskorriren musika taldearen esku, batipat. Baina, Oskorrik ezezik, Urko eta beste kantautorek ere gogoz ekin zioten honen poemak musikatzeari. Hau idazten duenak ere orduan eduki zuen orain hainbat miresten duen Gabrielen lehen berria.

Hauxe da Arestiren utopiaren unerik gertuena: poeta herriaren zerbitzuan baina nork bere buruaren jabetza galdu gabe. Gabrielelek komunista zahar eta berriekin (EMK...) keinuak zituen arren, ez zuen inoiz eskema marxisten araberaz aztertu errealtatea eta unerik beroenetan ere zera zioen:

Euzkadiren libertateak, euskaldunen libertatea erran nabi du eta ez jabe aldaketa soil eta huts bat. Euskaldunen langileak kontsolamendu barregarria edukiko du, baldin bere esplotadorearen euskalduntasunarekin kontsolatzen bada.

Kolore guztien gainetik elkarrekin bizi behar da:

Herri baten barrenean nolabait bizi beharko bada, kolore guztietako usteak, itxura guztietako eritziak egoteko dira. Euskaldunok ere batzuk kolore gorrikoak izanen gara eta beste batzuk kolore zurikoak izanen dira...

Orduko kantek batzutan humoretsu eta satirikoak dira:

Bizkaiko aberatsak / dira diru-zale, / zerri-erosle eta / lukainka saltzaile. Beti pres omen daude / herriaren alde / eta baien pausoak / ez dira debalde. / Badakite ornitzen argiz zazpi kale.

Beste batzutan borrokarako dei ozena zabaltzen du. Orduan, giro urbano eta industrialeko langileak protagonistak dira. Hala eta guztiz ere ez dira bertso beltzak, ironia eta izaera goxoa galtzen ez baitute:

*Gaur forjariak lana utzirik / gatoz guztiok kalera, / labeak oso itzal-
du eta / protesta bat egitera. / Mailu-burdinak bota ditugu / hantxe ber-
tan bazterrera / ez dugu nabi berriro ere / toki hartara lanera.*

Paco Ibañezek Celaya, Goitisoló, León Felipe eta antzekoen poemak musi-
katu zituen bezala, Natxo de Felipek Arestiren zenbaitzuri musika jarri ziz-
kien.:

*Orduantxe ere musika munduan hasi berria eta bebin, urduri, oso
urduri baina ausartu nintzen bere etxera joaten gitarra eskuan nuela
eta han kantatu nizekion bere poesiekin musikaturiko nire kantua.
1969 inguru izango zen.²⁵*

Bertso, kanta eta poesia sozialak bat eginik, Oskorriren musikaz batipat
gorria zen belaunaldi gazte zein adinekoen artean habia aurkitu zuen. Blas de
Oterok eskatutako bakea eta hitza, orain hitza eta ekintza lotu dira, txanpo-
naren bi aurpegiak bezalakoak. Arestik lau haizetaratu nahi ditu bere hitzak,
Bladi Oterorena Arestik itzultitakoan ezinhobe adierazten du:

*Egunez eskribitu nabi dut
kaleko gizonaren aurpegira,
eta ze izugarri izanen litzake
geldi ezpaledi
Egunez eskribitu nabi dut
irakurtzen eztakien
gizonaren aurpegira,
eta ikusi alferrik eskribatzen eztudala
Egunez eskribitu nabi dut
Zumarrari edukitzen diot bekaizteria
ikusiz nola aireak astintzen duen.*

5. EUSKERA: EUSKALDUNEN HIZKUNTZA

5.1. Aresti eta euskal hizkuntza

Arestik oraindik umea zelarik euskara ikasi zuen bere kaxa eta geroztik
guregandik joan zen arte euskara izan zen bere hizkuntza poetikoa. Euskeraz
hitz egin zuen hainbat hitzalditan, euskeraz idatzi *Egan*, *Anaitasuna*, *Zeruko
Argia* eta orduko aldizkari euskaldunetan. Eta hau gutxi balitz gure koplá ta
bertsoen ondasunari berak sortutako hainbat gehitu zitzaizkion.

Arestik mundura zuzendu zuen begirada eta herri ezberdinetako literatura-
ren fruiturik zukutsuenak irakurri, aztertu eta sarritan euskaratu ere egin zituen.
Egia da, euskaratzeaz gain, erderara ere itzultzen zituela, hain zen idazle pres-

²⁵ EGIN, 1995ko ekaina.

tua! Begirada unibertsalez euskarari izakera modernoa erantsi nahi izan zion, maila kulturalera gradu guzti-guztietara heltzeko oztoporik izan ez zezan. Baina Gabrielelek ez du hizkuntza mitifikatu nahi, bere helburua ez da euskara bera, Zailtegiaren kasuan bezala, esaterako. Gerra osteko ahalgin literariorik aipagarrienetarikoa bat *Euzko Gogoia* aldizkaria izan zen, 1950ean Jokin Zaitegi poeta eta itzultzaileak Guatemalan sortua. Bertan Orixe, Jon Mirande, Ibinagabeita, Severo Altube, Telesforo Monzón, Federiko Krutwig, Jose Antonio Agirre eta beste askok idatzi zuten, Arestik ere bertantxe idatzi zuen. Hala ere, *Euzko Gogoia* lehenago Eusko Olerkiak izan ziren bezala, Euskal Herriaren zerbitzura jartzen dute euskara eta helburu honek ematen dio bizitzeko arrazoia aldizkariari. Gabriel Arestiren ikuspegia ez da hain itxia, bere ardura lan intelektuala da, euskeraz sortzen du baina ez soilik Euskal Herriaren iraupenari begira.

Nire kexka guztiak gaietatik eta literaturtasunagatik izanen dira.

Gainera “folklor” mugimenduak gidaturiko jokaera erromantiko samar horiek, Euskaltzaindiaren sektore garrantzitsu batean sendo erroturik agertzen ziren orduan eta babesten den literatura irakurleen nahien kanpo izaten zen: lan filologikoak eta idazle klasikoek itzulpenak. Badirudi behin eta berriro Sofokles edo Platonen esanak euskeratuz gero, euskarak behar bezalako maila berreskuratuko zuela. Gure uste apalean, bestela ikusten zuen Arestik. Juan Ramón Jiménez-en hitz hauek nahasmen honetan argia jartzen dute:

Clásico es perfecto, y perfecto es completo, y (ojo con esto, trasnochados, empachados, amasadores del vocablo y el giro de ayer) completo es, necesariamente vivo.

Arestiren jokaera bizia funtzionaltasunari begira zetorren. Eztabaidazalea zela ez dago dudarik baina ezbaia da arma intelektuala nahitaezkoa. Kritiko barik literatur eremu urri hura negargarriagoa bilakatzen zen Arestiren begien aurrean. Funtzionaltasunaren bila euskal klasikoetara itzultzen du begirada, 1966an Bartzelonan izandako hitzaldian dio:

(...) ya que la lengua es nuestra herramienta de trabajo y debemos modelarla y remodelarla a nuestra necesidad, siempre sacando enseñanzas de lo que hicieron y hacen los que antes de nosotros fueron.

Arestiren garaian, Olerkarien ahaleginak alperrikakoak izan ez baziren ere, oraindik ere literatur hizkuntza izateko urrun zegoen euskara. Honengatik behin eta berriro eskatuko dio Euskaltzaindiari hiztegi, aditz sistema eta ortografia finkatua.

Hiztegi eta berbotegia eskribitzeko, ortografia baten premian gaude. Euskeraz orain eztago ortografia bat, ezpada multigrafia bat, mila heterografia.

Eta eskatzeaz gain, proposatu ere egiten du, esate baterako ortografiaren gainean hamar erregelak eta aditzean sei flesio, zeuden 431 jatorrizko flesioak laburtuz.

Axularren ahalegina langai garrantzitsua izan da, baita Leizarragarena ere, orduan erabilitako kontsulta iturriak agerian ez badira ere. Honi begira, Aresti Etxepareren egoera antzekoan egon zen, aldiak aldiko ezberdintasunak kontutan harturik. Biok eremu landugabe baten aurrean daude: euskara izkribuan finkatzearen lanarena, hain zuzen ere. Batak lehendabiziz euskaraz eskribatzen, besteak literatur hizkuntzarako tresna linguistikoak bilatzen. Borroka hartan urrutiko erreferentziak baino ez zituen izan. Agian “Guatemalako belau-naldia” deitutako hartatik garaiz garaiko laguntza partzialak jaso zituen, baina ezin da baieztatu lan bateratua izan zenik, harreman pertsonalei dagokionez ongi moldatu bazen ere: Alvarez, San Martin, Aurre, Etxaide, Krutwig, Peilen, Mirande...

Azken honi dagokionez Gabrielelek bazuen bere lanen berri, *Zeruko argian*:

Erromantiko denbora bigun batetik sozial alderdi politikoetatik at iragaten ginen tenorean, dotoretasunezko aire bat ongi-esanezko lezio bat, idaz-molde eder eta delikatu bat aportatu zuen Mirandek. Molde zahar-rak apurtzen zituen bitartean, molde berriekin ez zen adoz etortzen.

Lizardiren eredu ere ahanztezina suertatzen da euskal idazleentzat, edertasun sortzailea. Estetika findu bilakatzen dira sentipenak, emozioak eta ideiak. Lizardirengandik Arestik jasotzen du Juan Ramón Jiménez eta 27.ko Belaunaldiaren iraultza bera, baita euskara landu, kultura eta praktikoa, hau da, hizkuntza poetikoaren eredu gardena.

Arestiren euskararen jatorria euskal klasikoetan topatu dugu: Erdi Aroko epikan, erromantze eta orduko antzerki Joanes Leizarragaren hizkuntz iraultza eta bere jarraitzailea: Oienart. Geroxeago Axularren euskara laua, baina aberatsa, Barrutia XVIII mendean, XXan Lizardi eta agian Mirande. Era berean Joane Etxeberri Sarakoa, Larramendi, Arana, Azkue, Zaitegi eta abarreko euskal apologistak bazter egingo ditu. Hitz batez, Francoren diktadurak ezin izan zituen erreferenteak ezabatu, ezta literatura identitatearen gordetzaile gisa galerazi.

5.2. Euskera batua, Euskal kultura moderno baten komunikabidea

Saiakera honetan maiz aipatu dugu Arestik jasotako eraginaren aldaera. Tradiziotik elementu asko hartuta, idazle edo, hobe esanda, kulturgile moderno baten gisara jotzen du gehienetan. Euskal hizkuntza aukeratzeko orduan ere, bere jarreraren iragazkortasuna erakusten digu. Jakina da hamabi urtekin hasi zela euskera ikasten eta oso gaztetik euskarari ekin ziola amorez eta fedez, bere etxean euskeraz mintzatzen ez bazen ere. Arestiren jaio herria, Bilbo, hiri erdalduna izateak kezka handia ematen zion. Hortxe aurkitu zuen bere konpromesua, *bandi nekez* jorratu behar zuen bidea.

Euskera batuaren bultzatzailea izan zen, hitz, idatzi eta kantatzeko medio bezala, hots, komunikabide gisa. XX. mende amaieran, gerra karlistek supo-

satu zuten galeraz gain, Euskadiko garapen industrialak gobernu zentralarekin harremanak izatera bultzatzen zuen. Hau zela medio, euskara gero eta baztertuago geratu zen. Garai horretan euskara galeraren erruduna Euskadin sortutako burgesia industrial berria zen, errepresioa bera baino. Beste aldetik, euskararen egoera eta tradiziozko euskal baloreen utzikeria izan zen Sabino Arana eta beste intelektual batzuren borondatea piztu zuena. Baina hauek antolatuko guztia idealismo politiko batean oinarritzen zen, abertzaletasunaren ardatza inguru. Eta euskal hizkuntza abertzaletasun horren sinbolotzat hartzea baino ez zuten lortu, galera erromantiko bat izango bailitzan. Arestik justu kontrakoa gura zuen, euskera kutsatuago bat baina bizirik, apologiatik kanpo garatzen zen hizkuntza komunikatzeko baliabide bezala.

Etorकिनен faktorea ere kontutan hartu behar da, XX. mendeko lehenengoen 50 urtetan izandakoa. Bilbo hiri industrialia zen eta kanpotik etorritako langileek erdaldun kopurua gehitu zuten. Euskaldunzahar askok, burgesia merkatal eta industrial hori osatzen zutenak hain zuzen, uko egiten zioten euskara hitz egiteari, nekazaritza edo baserri giroarekin lotuta ikusten baitzuten. Honetan ere, Arestik alderantzizko jarrera hartzen du, hitzak herritik jaso zituela debalde zioen eta.

Diktadurak akabo egin zituen euskera errekuaratzeko hasitako ahalegin guztiak. Hala ere, hizkuntza berreskuratzea sistemaren kontrari borrokatzeko arma bihurtu zen. Errepresioa 50. hamarkada amaieran ahuldu egin zenean, argitalpen batzuk kaleratzen dira, *Anaitasuna* aldizkari kasu, eta ikastoleen sorkundea ilegalitatean eraikiz doa. Franco hil ondoren, 1975 urtean, trantsizio eta sistema demokratikoa ezartzean, ekidergoen autonomia eta beste hizkuntzak, katalan, galiziera eta euskara, ofizialki aldarrikatzen dira. Euskara eta euskal kulturaren sinboloak jagiltzen dira plazara. Galtzeaz zegoen hizkuntza berpizten da eta kultura moderno baten komunikabide gisa hazi egiten da.

*La lengua es, sin duda, un elemento fundamental en toda comunidad pues forma parte de su idiosincrasia, identifica a sus hablantes y permite la comunicación entre ellos.*²⁶

Aresti kulturagile kezkatua zenez gero, hizkuntza ere goitik behera aztertzen zuen, zalantzak eta galderak etengabe planteatuz. Bere iritziz Euskal Akademiak zituen zeregin nagusiak hiztegia eta berbotegia ziren. Akademiari zegozkion honi buruzko emaitzak, baina berak, idazle bezala, mintzatzeko eskubidea hots egiten zuen.

Nik Euskal Akademian ezta dukat botorik, ezta dukat hautatzeko eskubiderik. Baina bai, boza, mintzatzeko eskubidea. Araudiak ematen dit, eta hartaz baliatuko naiz.

²⁶ ANGÜESO, Mª Ángeles: *El euskera en Bilbao*.

Arestik hurrengo proposizioak presentatzen ditu:

- Euskaldun frantzesen H-a errespetatzea, baina bakarrik hitzaren hasieran (*baragi*) eta bokal artean (*biotza*).
- Gutural edo likida bezala egiten den fonema J-a izatea, latinezko G-a errespetatu gabe: *jauna, jarri, birjina, koja*.
- Latinezko V-a ez errespetatzea eta kasu guztietan B-a erabiltzea.
- Sinbolo diakritikorik konsonanteen gainean ez erabiltzea: *guti* eta ez *gutti* edo *gutxi*; *zakurrak* eta ez *tzakurra*.
- Bokaleen gainean azentuazioa notatzeko sinbolo diakritikoak erabiltzea, Sebero Altubek bere liburuetan erakusten duen bezala.
- Kontsonante eta bokalen taldeak aldatzea: TZ-ordez, C; TS-ordez, X; (bertsotan) EA eta IA ordez, YA; (bertsotan) OA eta UA ordez, VA.

Ortografiaz aparte, berbotegiaren batasuna ere finkatu beharra zegoela uste zuen. Flexioak, erdarazkoak adibidetzat hartuta, gutxitzeko proposamena burutu zuen:

(...) berbotegiaren batasunaren hildoak trazatu behar ditugu lehen bait-lehen. Munduko edozer gauza basteko, oin bat behar da, oinarri bat. Oinarri hoberik aurkitzen ezten bitartean, nik hemen paradigma luze bat presentatzen dut Euskaltzaindiak estudia dezan asmoarekin. Paradigma hau ezta osoa; bakarrik dakar berbo laguntzalearen infinitiboaren presentea, baina hau guztiz, flesiorik batere abaztu gabe. Gaztelan oso ximplea eta erreza izanzen litzake paradigma hau, 6 flesio bakarrik, he, has, ha, hemos, habéis, han. Euskaraz berriaz laurehun eta hogetamaika flesio dira.

Euskeraren batasunaren alde zegoen arren, bizkaiera eta zenbait euskalki ikasi zituen. Horixe Arestiren jakinmina! Bere jarrerak kontraesankorrak irudi daitezke, gure ustez, kontraesankorra baino, ikerlaria zen, ikerlaria amorratua, *egarri bizia* zeukan *biotzean* eta euskal gaien itur guztietatik edateko prest zegoen.

5.3. Garbizaletasuna eta idazlan klasikoetan oinarritutako proposamenak

Saiakeran zehar behin baino gehiagotan aipatu denez, Gabrielen hizkuntza-proposamenaren ezaugarriak nabarmena garbizaleen aburuen aurkako jarrera izan zen. Etangabeko borroka neketsu hartan kritikatzear gain, bere irizpide linguistikoak plazaratu zituen. Hil aurretik egin zitzaion azken elkarriketan, Leizarragak hamaseigarren mendean burututako lana defendatu zuen eredutzat, hainbatetan egin zuen bezalaxe.

XVI. mendeko elizgizon hugonote bat zen Leizarraga, Nafarroako koroek finantziaturik eta beste bost lagunekin Calvino euskarara itzultzen saiatu zena. Horretarako, garaiko euskara mintzatua ezik, gaur egun zehaztu ezin ditzakegun beste iturri batzu ikertu behar izan zituzten, euskara kulto bat bilakatzeko, nekazal eta artzain giroa gaindituz euskal kultura moderno baten komunikabide biburtzeko. Zoritxarrez, Euskal Herriaren berkatolizapena suertatzean, Leizarragak bultzatutako iraultza linguistikoa desagertu egin zen. Dena den, bere abalegina eredu da, beti ere ordudanik gaurdaino lau mende igaro direla kontutan edukiz.

Duda barik Arestiren ikuspegia oroa da, mintzatzeko nekazal giroko nahiz arrantzaleen hizkera ontzat hartzen zuen, berak ere bizkaieraz egin zuen Ondarroako hitzaldian esate baterako, berba herrikoi eta egunerokoa, hain zuzen ere. Beste kontu bat da, berriz, helburo didaktiko, administratibo eta literarioa kontutan hartzen badira. Euskara batuaren zeregin nagusia hauxe zen eta honetarako eredu bila aritu zen Euskaltzaindian.

Euskara batuaren eredu finkatu arte denetariko saiakerak izan ziren letre-en munduan, Mirandek adibidez, lapurtera klasikoa erabili zuen, Lizardik garaiko neologismoaz zipriztindu zituen bere poemak, eta Arestik berak lehengo idatzietan han hemenka saiatzen da sintesi baliotsua lortuz, geroxeago euskara batuaren hiztegia eta berbotegian hartuko dena.

Aresti hizkuntzaren naturaltasunaren alde ageri da eta neurri handi batean klasizismoarekin parekatzen du naturaltasuna.

Leizarragak kultura unibertsaleko terminoak erabili zituen, kultismoei muzin egin gabe. Leizarragaren proposamen latinizatzaile batzuk, sintaxiari dagokionez oso funtzionalak ageri dira, ez bakarrik testamentu zaharraren itzulpengintzan, baizik eta kultura klasikoen euskaratze lan gehienetan.

Garbizaleek, ordea, erdara usaina zeukan guztiaren aurka aritzeko joera agertzen zuten, baina Arestik ez du begi onez ikusten; 1959an Euskalzaleen Batzarrean Barrutiari buruzko hitzaldian zera zioen:

Euskaldunak beti ibilli garaz erdal usañetik igeska, iduridu jaku itsusitu egiten dituala gure obrak, baña Barrutiagan aldrebes pasaten da, erderea eta erdal usañeko esakerak, eta baita euskera erdera arteko mordolloa bere tresnak diraz Barrutiaren plumaren puntan, bere bertsoak edertuteko eta prestantzia emoteko.

Garbizaleek erderakadak kentzearen alde azaltzen ziren. Azkuek berak Barrutiaren eskuizkribuaz arduratzen denean erderakadak kendu eta *Euskaltzale* aldizkarian argitara eman zuen. Garbizaleen eskuz artifizialkeria ezartzen da hizkuntzaren eremuan.

Axular, Leizarragaren bideari ekiten ez badio ere, kontraerreformaren garaian, herri hizkera erabiltzea proposatuko du herriak ongi uler dezan, baina ez du asmatzen berririk.

Aita Larramendirekin, ordea, atzerritik heldutako eraginak arbuaiatuz hasten den korronteak, gaur egunera arte indarrez iraungo du euskararen aldi historikoetan jasotako ondasunak euskarari onik egin ez balio bezala. Azterketa honek, berriz, ez du kritika zientifikoaren oinarririk, hala nola, *neke* eta *maki-la* hitzen atzean latinezko *cavea* eta *bacillum* ditugu, edo *gertu* eta *lore* izen arruntek *certus* eta *flos* hitzetan dute oinarri etimologikoa. Latinari zor dioguna ez da gutxi. Erromanizazioaren aldia euskarak hizkuntza bizi guztiek egiten duten antzera, moldaera maila izugarria erakutsi zuen. Eta honek hizkuntza indartu eta gainbizerazi zuen. Garbizaleen ustearen arabera, aitzitik, elementu arrotzek hizkuntza ahuldu, makaldu eta hilerazten dute.

Honen atzean dagoena ez da arazo linguistikorik soilik auzi zabalagoa baizik, herriaren identitatearekin zerikusi handia duena, alegia. Eta fenomeno hau ez da gure kulturen bakarrik gertatu, gaztelaniera berak ere hamazortzigarren mendean geroztik ustezko Urrezko Aldia eredutzat harturik, berrikuntzak eta mailegutzak, oro har, ez da ontzat jo XX. mendera arte.

Konklusio gisa zera esan genezake: garbizaletasuna joera endozentrikoaren emaitza dela notasuna eta identitateari harremani bano garrantzi handiagoa ematen baitie. Era berean iraganari begiratzen dio arretaz eredu baliotsu eta kritikogabekoak aurkitzeko nahian. Aresti kultura ezberdinetara irekita dago eta hizkuntza batek aldia aldi abantailak profitatzen jakiteari balio handia ematen dio.

Euskara hizkuntza galanta da. Hizkuntza latinoekiko abantaila batzu baditu, ingelesak, adibidez, profitatzen jakin izan dituen abantailak. Kultur latinoaren ekarpen linguistiko guztien erabilpena egin ahal izatea, erdi aroko nola modernoarenak, eta bete betean hizkuntza horietan integratu gabe, hori da euskararen abantailetariko bat.

Gabriel Aresti itzulpenetan aritua izanik, hizkuntzaren inguruko erreflexio askotako idazlea dugu, dudarik gabe. Eta zeregin horietan hizkuntzak eta adierazmen sinbolikoa loturik daudela ikusirik, itzulpenaren eragozpenez gain, eredu ireki eta malgua proposatzen du, euskararen nortasuna gaurkotatzen eta bizitasuna gordetzeko.

5.4. Hizkuntza eta Euskal literatura

Arestiren poetikan sinbologia ugari aurkitu dugu, bertso moldeak batzutan apurturik, beste batzutan neurriek eskatzen duten formaltasun guztiaz apaindurik. Dena den, poetikaren bigarren ezaugarri hori, hots, forma, ez da kezagarriena (*Nik nabigo dut obra baten funtsa, baren forma baino*). Areago, hitzaren esanahia eta forma arteko harremana kontutan hartzen du lengoaiaren filosofiari begira.

Hitz gabeko pentsamentuak edo sentimentuak, gizonaren eskutik eta aldamenetikan kanpoan geratzen dirade. Egia da noizean behin beste-

la esplika litekeela emozio bat (...), esplika eta esprimi litekeela soinuarekin edo koloreekin, baina musika eta pintura badakigu zer diren berez, mintzatzeko modu dotore baina torpe bi.

Hitz hauekin Arestik lengoia pentsamenduen espresatzeko bide bezala aurkezten digu. Hizkuntza gabe, nola adierazi kontzeptu abstraktuak?

Euskal hizkuntza baliabide literario bereziki aproposa dela uste izan da. Arestik hizkuntza eta pentsamenduaren arteko loturaz gain, beste ideia gehitzen du, hizkuntza eta kulturaren arteko harremana. Idazle batek hizkuntza bat aukeratzean, baliabide gehiago eskaintzen dizkiona hautatuko du, baina ez bakarrik baliabide literarioen arabera, errimak egiteko edo hitzen doinua aproposagoa delako, baizik eta hizkuntza horrekiko sentimenduak eta adimen kulturala dituelako.

Euskera, berez, munduko Unamuno guztiek diotena gorabehera, bizkuntza poeta da. Nik horren gainean badakit zerbait. Euskera nire pentsamentuen bidetzat hautatu baldin eta badut, horregatikan izan da, erreztasun haundiagoa ematen didalako, nire mandatu apurra adierazteko.

Euskera da bere idealak aldarrikatzeko medio onena. Baina askotan baliabide eta helburua batera datoz Arestirengan:

Eta gure izanaren zolarako bain ardurakoa eta premiazkoa den bizkuntza hau, badirudi gal-zorian dagoela, eta nire iritzia da denborarekin arrisku haundiagoan egonen dela. Nik salba-bide eder bat ikusten diot, eta da poesia. Hori izan behar duen euskal poesiak: Gure bizkuntzaren, gure euskera deseatu honen salbaziozko tabula.

- Si de español te precias Don Miguel, debes oírme, que el hacer que tu España, por hacer grande a una de sus lenguas, sacrifique a las otras tres, es como el padre que por hacer rico a uno de sus hijos dejara de morir en la penuria a los restantes.

Arestiren beste ikuspuntu interesgarri bat aipatu behar dugu atal honetan: ardura filologikoak sortu izan dituen eragozpenak obra baten kalitate literarioa baloratzeko orduan. Gure poetak kexa hori dakarkigu:

Orain bi urte niri Teatro-saria eman zidan Akademiak, Mugaldeko Herrian eginikako tobera komediagatik. Kritika batzuk agertu ziren, baina inor etzen komediaren teatrotasunaz edo gaiaren literatur-balioaz arduratzen. Guztiok sartzen ziren nire idaz-tankerarekin, eta batez ere bertan erabiltzen nituen hitzekin. Holakorik ezta munduko ezein bazterrean gertatzen. Horregatik euskeraz eskribitzen dugunok desabantail haundian gaude.

Hona hemen Arestiren iritzi guztien elkargunea: hizkuntza konpromezu bezala lan literarioetan, hizkuntza forma eta funtsaren arteko oreka bilatu

beharra eta, aurrez aurretik, euskararekiko identifikazio pertsonala, euskal kulturaren oinarrian landaturiko mintzo-sustrai.

6. UNIBERTSO ARESTIARRAREN ZABALKUNDEA

Arestiren begirada betiko galdu da ala idazleen hurrengo belaunandietan jarraipena izan du? Ez da galdera erreza. Alde batetik, ez dugu oso ondo eza-gutzen literatur erreferenteek nola hartzen duten parte irakurlearen ekoizpe-nean. Eraginak ez dira zuzen zuzen onartzen, baizik eta astiro-astiro gauzatzen dira. Literatur kulturaz mintza gintezke. Pentsamentu zatiaz elikatzen da pentsamendu-korrontea. Hasiera baten eremu mugagabearen aire bustia bailitzan ari bada ere, emeki-emeki kondentsatuz doan heinean literatur iruditeriak itxura hartzen du.

Baliteke, eta gaur egun arte-lanetan honela uste da, artista baten formakuntzan zerikusi handia izatea berak ikusi nahiz irakurri ereduak. Magma nahastuaren destilaketa horretatik nortasun berezi batera doan bide-sare korapilatsua behin ibiliz gero estiloz, pentsamenduz edo identitatez hitz egin genezake.

Gaur egungo euskal idazleengan bada Arestirengandik zuzen nahiz zehar meharka jasotako gairik, hitzik, ideiarik? Lehengo eta behin, argi eta garbi aipa daiteke idazle gehienak hiritarrak direla eta salbuespenak salbuespen, kutsu urbanoz janzen dute beren literatura. Aresti lehena izan bazen ere, gaur egun literaturak hiritar giro batetik jasotzen du eragina. Pertsonaien arazoak eta haien arteko harremanak, egoerak edo eszenatokiak hiri bateko pasadizoetan aurkezten dira. Hiritarra denak, kaletarrak, errealtatea isladatzeko gogoarekin zerikusia handia du eta egileak eguneroko bizitzan sorkuntzaren iturria kausitzen du.

*Nire poesia korronte baten barnean, Espainiako poesiaren korrontean koka daiteke. Errealista da, ez da abangoardiakoa.*²⁷

(Jon Juaristi).

Istorkoak sortzeko errealtatearen oinarritik abiatzen diren arren, idazle euskaldun garaikideek ez dute hartzen literatura injustizia edo gobernu baten politika salatze baliabidetzat. Beraiek bizi duten egoerak eta errealtate horri buruz daukaten ezagupenak galderak eta kezkak sortzen dizkiete, sorkuntzaren ardatzak bilakaturik. Daukaten ikuspuntua soziala baino, pertsonala da.

Bernardo Atxagak, ipuinetako irakaspenak errebindikatzeko dituen gero, ez dago adoz obra bat irakaspenarik ez izateagatik goratzen dutenekin. Hala ere, eleberriak dogmen morrontzan ez direla egon behar azpimarratzen du.

²⁷ EL CORREOSEN, 1994ko apirilaren 17an, egindako elkarrizketa batean.

*El escritor discrepa de aquéllos que “ensalzan una obra por el simple hecho de no tener moraleja”. Todas tienen, si no moraleja, sí al menos una necesaria moralidad, todas remiten a juicios sobre los hechos en los que se implican los personajes. Otra cosa muy distinta es poner toda la maquinaria de la novela al servicio de un dogma.*²⁸

(Iñaki Esteban).

Beste aldetik, idazlearen sentimena aipatzen du Atxagak, hots, gizarteko larrialdiek idazle batengan sortzen duten ardura. *Gizona bere bakardadean eleberria plazaratu zuenean zera ihardetsi zuen elkarriketa batean:*

Sería un síntoma de insensibilidad no ser permeable a las preocupaciones de la gente. Y aquí la gente está muy preocupada por muy pocas cosas. Como dijo Trostki de Poincaré, un escritor y político francés, no se puede escribir poemas sobre el mar en mitad de la guerra.

Hau ez da *barriz zabaldutako deialdia*, baina deialdi baten kutsua badauka. Dena den, deialdia ez da zuzena, literatura implizitua da. Errealitateari ematen dioten begirada urrunetik jasotakoa da, hotza. Idazlea begirale moduan jarrita, ez ditu konponbiderik edo erantzunik proposatzen, galderak baizik.

Ramón Saizarbitoriak, berriz, idazlearen sentimena kanpotik ez dela etorri behar dio. Bere ustez, egilearen sentimenduak eta tripa barrukoak kanporatzeko beharrak idaztarazten dio:

Nire ustez orain datorren politikaren gainditzea eta abar giroari lotuta dago, gizartearen normalizazioaren ondorioa dela uste dut. Ezinbestekoa da eta eskertzekoa da, arazo politikoak ez ditugulako konponduko azterketa literario batekin.

*Entseiu politikoak eta militanteak ulertzen ditut, baina literaturan, nire eboluziotxoan behintzat, gero eta argiago dago beste gai batzuk direla nagusi, sentimenduen munduan batez ere.*²⁹

Errealitate eta intimismoaren artean Harkaitz Cano, euskal idazleen berri-
netariko bat, lumakada zorrotzaz mugitzen da:

G - Errealitatean oinarritzen zara zure istorioak idazteko?

E - Nik beti esan dut idazlea pixka bat banpiroa dela. (...) lagun bonek esaten dit batzutan berak kontatutako istorioak agertzen direla liburuetan. Sarritan nabi gabe ematen didaten informazioa, nere “labean” sartzen dut eta forma ematen diot.

(Joseba Gorostizak egindako elkarriketan).

²⁸ EL CORREO egunkarian, 1998ko apirilaren 8an, *Territorios* eranskin kulturallean agertutako artikulua.

²⁹ EL PAÍS egunkarian, 1999ko maitzaren 22an egindako elkarriketa batean.

Hizkuntza mailan, idazle asko ditugu bai erderaz, bai euskeraz idazten dituztenak, batzuk, Arestik bezalaxe, bere eleberrien itzultzaileak dira, B. Atxaga kasu. Erderaz idazteak, ordea, ez die errudunak sentiarazten eta euskeraz idazteko beharrak ez dauka konpromesu politikoaren kutsurik. Nolabait, euskal hizkuntzak ibilitako bidean zeruertzeak zabaltzen ziren heinean, beste norabideak frogatzeko aukera ikusi dute idazle batzuk.

Nire filosofia hauxe da: hizkuntzak gizakion zerbitzura egon behar dira eta ez gizakiok hizkuntzen zerbitzura. Beraz, ni ez naiz egon behar euskararen zerbitzura bakarrik. Gaur egun gaztekeraz eta euskeraz idazten dut, bi hizkuntzak neure gustura konbinatuz.

(Xabier Gereño).

Gaur egun idazleak ez du militantismo kulturalarengatik idazten.

(Ramón Saizarbitoria).

Hizkuntzaren egoerari dagokionez, gauzak zeharo desberdinak dira, batez ere euskaraz idatzitakoak argitaratzeko zeuden arazoei begira. Hizkuntza bateratu eta finkatu gabe ere bazegoen. Juan Mari Lekuonak, euskaltzainak, horrela deskribatzen du 50. hamarkadan bizi izandakoa:

G - Zelan plazaratzen ziren orduan liburuak? Euskal literaturaren mundua oso iluna izango zen.

E - Bai, eta oso motza, beraz argitaratzeko bide bakarra "Egan"en ateratzea zen.

G- Eta gainera euskera batu baturik...

E - Gerra ondoko kontuak dira. Ni hasi nintzenean oraindik agintzen zuten Lizardik eta Orixek... Nik Orixe ezagutu nuen aurpegiz, Lauaxeta fusilatua zen... Bai, orduan, poesian aurreko belaunaldiko jendea zegoen. Gero hurrengo belaunaldiko jendea hasi ziren, Mitxelena eta abar. Oso zaila zen, maisuak gerra aurrekoak ziren. Gero Jon Miranderekin, Bitoriano Gandiagarekin eta Gabriel Arestirekin aldatzen da.

(Lucía Martínezek egin zion elkarrizketa batean).

Ikus dezagun oraingo euskal literaturaren egoerari buruz zenbait iritzi:

Dudarik gabe idazle piloa dago. Euskal literaturagatik ez dauka kezkarik. Are gehiago, miresgarria da irakurle potentzial kopuruari begiraturaz, ze literatura aberatsa produzitzen den euskaraz.

(R. Saizarbitoria)

Harkaitz Canok, Mujika, Jon Alonso, Koldo Izagirre, Rikardo Arregi edo Iñigo Aranbarri eredu jarrita, dio:

Momentu honetan ez daukagu batere lotsarik inguruko literaturarekin alderatuz.

Bilbon ere, azkenaldian, euskal literatura gogoz supertu egin da, Bidebarrietako Kulturgunean izandako *Bilbon Idazten* jardunaldietan ongi frogatu den bezela:

(...) azkenengo hamar urteotan Bilbon eta Bilbo aldean eukeraz idatzi dugun idazleok agertu gura izan dugu Bidebarrietak zabaldukako plaza honetara, Gabriel Aresti zen bilbotar argia hain modu ederrean moldatzen hasi zen euskal harria egokitzen segitzeko, baina era berean euskal jendeari zer irakurri eta zertaz harro egon ematearren, euskaraz inguruan dauzkagun erdaretan bezainbeste eta bezain eder idatz daitekeela jakinarean gainean egon daitezen, eta zer esanik ez, geure bihotzean asegarri den literaturari ekinez zoriontasun apur bat gehiagoz bizi izateko.

(Andolin Eguzkitza).

Orokorrean, euskaldun idazle gehienek hizkuntza aukeratzekotan, euskera hautatzen dute, baina erabaki hau euskera bere kontakizunak adierazteko errentablea den neurrian hartutakoa da. Bernardo Atxagak elkarriketa batean hauxe ihardetsi zuen:

Erderaz esaten badidate aldizkari baterako, ba, egingo dut. Baina euskaraz idaztea aukeratu nuen eta aukera ona izan zela uste dut, benetan. Ikuspuntu praktikoa aldetik niri oso ondo joan zait euskaraz idatzita eta liburuak asko itzuli dira.

Ramon Saizarbitoritari ere euskerak konfidantza osoa ematen dio eta erderak, berriz...

Ni hobeto sentitzen naiz euskeraz argitaratuta dudarik gabe. (...) egia da telebistan eta prentsan eragin gehiago duela itzulpenak obrak berak baino. Euskaraz ateratzen denean nolabait ere... eskubide gehiagorekin sentitzen naiz prentsan edo zera mediatiko horretan azaltzen naizen txikitasunean ere esateko norbait naizela hor. Norbait sentitzen naiz. Beste "zirko" horretan ez naiz sentitzen...

Euskal filologiaren alderdian izandako berrikuntzak eta aldaketak, euskararen normalizazioa bultzatu dute etengabe, oraindik idazle batzuk bere lizentziak badituzte ere. Lekuona Arestirekin bat dator formaren ardurari, mezuari baino, inportantzia kentzean:

Niretzat garrantzi handia du literaturak, hau da, mezuak eta emozioak. (...) filologia oso inportantea da hizkuntzaren barruan eta literaturan zeresan handia du, baina hor ez liteke gelditu. Hizkuntzak funtzionatzen du bizi denean, hitz egiten denean edo idazten denean.

Anjel Lertxundik, euskararen normalizazioak ekarri dituen eragozpenez gain, alde positiboaz ohartarazten gaitu:

Niretzat euskararen normalizaziorik eza abantaila da. Oso egina dagoen hizkuntza batean idazleari soilik geratzen zaio historia eraiki-

tzeko aukera, baina bizkuntzaren aldetik aukera gutxi ditu, oso zaila zaio sortzea. (...) Euskeraz normalizazio faltarena eragozpena da, baina bestaldetik laguntza, aukera handi bat bizkuntzarekin egin ez diren gauzak egiteko. Esploratu gabeko eremu handi bat da.

Eta egia da. Aresti lehengo esploratzailea bazen, oraingo idazleek bere jarrera hartu dute ere bai. Hizkuntza bere arte-lanaren instrumentua izan arren, edertasuna eta mintzo loreak ez dituzte helburu. Liburu salmenta ez da askotan beren bizimodua ere, aitzitik, ez dira gizatiar marginatuak idazle erromantikoak antzera, baizik eta kulturgileak, gizarte mailan eginkizunak betetzen dituztenak: irakasle, hiltzadi emale, itzulpengintzan edo kritika arloan langile eta abar luze bat.

Hona hemen Arestiren eremua, *barri gorriz* landaturikoa eta hainbat egarri ematen ziona, orain oasia, euskarazko fruitu emalea:

... eta iraunen du zutik.

EPILOGOA

Gabriel Arestiren mundura heltzeko ohizko bideak alboan utzi nahi izan ditugu edo gutxienez suari ez diogu egur gehiagorik bota nahi izan. Behin eta berriz aipatzen dena topikoa bihurtzeko arriskuan dago eta gainera ikuspegi zehatz batetik zenbait alor argituko dira, baina ezinbestean beste hainbat itzalpean geratuko.

Hala gertatu da azken bi hamarkadetan *Nire aitaren etxea defendituko...* delakoaren argiaz interpretapen oso bat burutu denean. Eraitza? Aresti erresistentea, abertzalea, euskararen defendatzaile amorratua.

Orduan, / azkenak / izanen dira / lehenak, / eta baren eskuman / jarriko gara / ezkerrekoak arimari helduz interpretapen politiko-ideologikoa burutu da. Eraitza? Aresti iraultzailea, borrokalaria, gorria. Harrizko poemetan somatzen den Aresti hau eta *Maldan beheran* aurkitutakoak Aresti heterodoxo, ikonoklasta eta ateo aurkezten digu euskaldun fededun eta jatorraren kategorietatik urrun.

Beste aldetik ezaguna da genero askotako lantzaile nekaezina izan zela, oparotasun bikaineko idazlea, alegia. Baina Aresti literatur generoei begira aztertzea ez da oso emankorra izan behar, behintzat hala uste dugu. Azken batez testu ekoizpen ugari hau unibertso beraren isladak dira. Bertatik ateratzen du irudi mundu paregabea, bertan sortzen dira egilearen bidaia errepikaezinak, hantxe gauzatzen da poetaren begirada unibertsala, begirada herritarra, begirada arestiarra.

Mundu konplexu eta bizi hau idazlearen ahotsaren sorlekua da, zaharra eta berria. Guretzat hau izan da, erabakiaren arrazoia, zera pentsatu dugu: Aresti-

ren mundu ikuskera ezagutzera hurbilduko bagina, biografia, lana, izakera, gertaera, pentsamendua eta sentipena aldi berean ulertzeko gai izango ginatke. Lortu den ala ez, ez dakigu, baina Gabriel Arestiren ekarpenik handiena ez dugu uste sailkapen batetik ondoriozta genezakeenik. Aresti oso ulertzera abiatzen ez bagara, nekez konpreni daiteke Gabriel Arestiren nortasuna eta literatur lana.

Jon Mirandek dio:

Halaber Euskal Herriko adimen bizkorrak, euskararen eta euskal kulturaren alde lan egiteko orde apabezgaitegian sartzen eta proselitismoaren aritzera joaiten dira lurralde hurrunetaiat, "ad maiorem gloriam Romae", baina gure herriarentzat onurarik gabe.

Ez da hau Gabriel Arestiren kasua, lurralde honetan indarrean zirauten hainbat mito desegiten saiatu baitzen, gizarte *bien pensantaren* atsegin eza eraginez.

Eta desegiten ezezik eraiki ere aise burutu zuen, azken batez bakarrik deseuztatzen da ordezkatzten dena. Arestirentzat idaztea beti eginkizun bakarti, geldo eta landua ezan zen independentzia osoz egina. Eginkizun honetan obsesio bat aipatzekotan *gizona* agertzen da, hona hemen Gabrielen kexka soluziogabea. Eta *bitza*, Vallejoren erroa bera. Nola adierazi Gabrielen kexkaren kexka? Poetaren arima adierazteko ez da hobeagorik beste poeta baten esanetara jotzea baino. Juan Gelman, argentinarraren ahoan, Arestiren poesiarren arima aurkitu dugula iruditu zaigu:

La poesía es lenguaje calcinado y su palabra se alza desde esas calcinaciones que algunos llaman silencio y, sin embargo, todavía se retuercen y aún crepitan. En la poesía se escuchan los silencios. Y eso también es realidad del hombre.

Errealitatea eta pentsamendua: *eta ez naiz ni nire pensua baizen*. Hitza, egia eta gizonaren esentzia bilatu zuen poeta bilbotarrari, zuri, Gabriel, egia txiki hau:

begien bistarekin ikus litekeena, eskuetan uki litekeena, besartean laztan litekeena.

BIBLIOGRAFÍA

- ALDEKOA, Iñaki: *Euskal poesiaren antologia*, Madril, Visor, 1993.
 ALEIXANDRE, Vicente: *Antología poética*, Madril, Editorial Gredos, S.A., 1984.
 ALEIXANDRE, Vicente: *Sombra del paraíso*, Edición de Leopoldo de Luis, Madril, Clásicos Castalia, 1976.
 ARESTI, Gabriel: *Azken barria*, Zarautz, .E. Itxaropena S.A., 1980.
 ARESTI, Gabriel: *Euskal barria*, Zarautz, E. Itxaropena S.A., 1979.

- ARESTI, Gabriel: *Gabriel Arestiren literatur lanak*, Bilboko Udala, Bizkaiko Foru Aldundia eta Susa, 1986.
Harri eta herri
Euskal Harria
Harrizko Herri Hau
Narratiba
Antzerkia
Itzulpenak (I, II)
Artikuluak. Hitzaldiak. Gutunak.
- ARESTI, Gabriel: *Maldan behera. / Harri eta herri*, Madril, Cátedra, Letras Hispánicas, 1984.
- ARGÜESO, Mª Ángeles: *El euskera en Bilbo (situación y perspectivas)*, Bilbo, B.G. Aresti, 1991.
- AXULAR: *Gero*, Egin Biblioteka, 1995.
- BAUDELAIRE, Charles: *Las flores del mal*. Antonio Martínez Sarriónen itzulpena, Madril, Alianza Editorial, 1982.
“*Bilbok bere seme prestuari*”, *1986ko Ihardunaldien aktak*. Gabriel Aresti-ri omenaldia. Bilbo, 1999.
- CELAYA, Gabriel: *Itinerario poético*, Madril, Cátedra, 1976.
- DEL OLMO SERNA, Juan Karlos.: *Jon gurea, Parisen batzana*, Euskaltzaindia, BBK Fundazioa, 1999.
- ELIOT, T. S.: *Tierra baldía*. Traducción y prólogo de Angel Floes, Bartzelona, Colección Ocnos, 1973.
- FRANCO, Jean: *Historia de la literatura hispanoamericana*, Bartzelona, Ariel, 1987.
- JIMÉNEZ, Juan Ramón: *Antología general*, Bartzelona, Ediciones Orbis, 1983.
- JIMÉNEZ, Juan Ramón: *Ideología (1897-1957), (Metamorfosis IV)*. Bartzelona, Anthropos, 1990
- LIZARDI, Xabier: *Bibotz begietan*, Egin Biblioteka.
- MACHADO, Antonio: *Antología poética*, Madril, Salvat, 1969.
- MARTÍNEZ, Enrique: *Antología de la poesía española (1939-1975)*, Madril, Castalia Didáctica, 1989.
- MIRANDE, Jon: *Haur besoetakoa*, Egin Biblioteka.
- MUJIKA, Luis Mari: *Mirande-ren poesigintza*, Donostia, Haranburu Editor, 1984.
- NIETZSCHE, Frederich: *Así habló Zaratustra*. Edición de Juan Carlos García Burrón, Bartzelona, Bruguera, 1984.
- OTERO, Blas de: *Pido la paz y la palabra*, Bartzelona, Editorial Lumen, 1987.
- SARASOLA, Ibon: *Euskara batuaren ajeak*. Irun, Alberdanis, 1997.
- TXILLARDEGI: *Lingua navarrorum*. Euskalgaiak, 1996
- VALERY, Paul: *El cementerio marino*, Marid, Alianza Editorial, 1967.